

ÁTSZÍNEZETT KIRÁLYNÉKÉPEK A XIV. SZÁZADI KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓBAN

Témavezető:

Mikó Gábor
egyetemi adjunktus

Készítette:

Kosztola Eszter

Budapest, 2025. 01. 15.

TARTALOMJEGYZÉK

<u>BEVEZETÉS</u>	<u>3</u>
<u>A KEGYES ÉS ÁRMÁNYKODÓ GIZELLA-KÉP ELLENTÉTE</u>	<u>4</u>
<u>A XIV. SZÁZADI KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ GERTRÚD-KÉPE</u>	<u>10</u>
<u>PIAST ERZSÉBET ALAKJA ZÁCH FELICIÁN MERÉNYLETE KAPCSÁN</u>	<u>17</u>
<u>A KIRÁLYNÉ, MINT NEGATÍV HŐS</u>	<u>24</u>
<u>IRODALOMJEGYZÉK</u>	<u>29</u>

Bevezetés

A középkori magyar történelemben három esetet is ismerünk, amikor az uralkodó felesége krónikás elbeszélések szerint olyan szerepbe került, hogy bizonyos konfliktusok kirobbanásáért ő lett a felelős, a bűnbak. E három magyar királyné I. István felesége Gizella, II. András hitvese Gertrúd és I. Károly házastársa, Piast Erzsébet.

Az említett királynékhoz fűződő konfliktusok a következők: Gizellát a XIV. századi krónikakompozíció kétféle színben jeleníti meg, egyrészt kegyes, szentéletű, az egyházakat támogató asszonyként, másrészt viszont ármánykodó, a férje akarataival szembeszegülő, saját rokonát a trónra juttatni kívánó, gonosz nőként.¹ A Gertrúd királyné elleni merényletet az említett krónikaszerkesztmény II. András feleségének magatartásával indokolja, miszerint Bánk bán azért lépett fel a királyné ellen, mert kiszolgáltatta a magyar előkelő feleségét saját fivérének.² Piast Erzsébettel kapcsolatban nem a magyar krónika örökölte meg a királynét negatív színben feltűntető történetet, hanem külföldi krónikák leírásából ismerjük azt. Eszerint Zách Felicián azért követte el a királyi család elleni merényletét, mert a királyné kiszolgáltatta Felicián lányát fivérének.³

A történeti kutatásban napvilágot láttak olyan elméletek, amelyek a három királynét övező történeteket összekötötték egymással. Kristó Gyula véleménye szerint a kétarcú Gizella-kép magyarázata az, hogy a kétszáz évvel később élt Gertrúd alakját vetítették rá I. István feleségére. Gertrúd eszerint német származású híveit tüntette ki méltóságokkal, amely Gizellánál az ország németbarát Orseolo Péter számára történő átjátszásává alakult át – a németek pártfogása volt tehát Gertrúd halálának oka.⁴ A Gertrúdnál lejegyzett történetet viszont Piast Erzsébet ihlette, Horváth János kutatása alapján ugyanis saját korában a krónikás nem írhatta le, hogy a királyné valóban kiszolgáltatta fivérének egy magyar előkelő nőrokonát, így Erzsébet feltételezett bűnei Gertrúdra kerültek át.⁵ Az udvarhoz közel álló krónikás tehát egyik esetben sem írhatta le az éppen hatalmon lévő királynéről az igazságot, így mindkét esetben a múltba visszavetítve jegyezte le azt.

E a dolgozatban erről a három királynéről kialakult történetet fogom megvizsgálni, az egyes históriák eredetét, egymáshoz való viszonyát középpontba állítva. Emellett foglalkozom

¹ *Képes Krónika*. 43–44. A 66., 67. fejezet mutatja be pozitív színben Gizellát, a 69., 70. fejezet pedig ármánykodó asszonyként ábrázolja.

² U–o. 112.

³ Ennek a történetnek az egyik első lejegyzője Anonimo Romano Chronica-ja, melynek legkorábbi latin fordítása: *Historiae Romanae Fragmenta*. 316–319.

⁴ Kristó Gy.: I. István és családja. 68–70.

⁵ Horváth J.: *Stílusproblémák*. 267.

azzal a kérdéssel is, hogy a kettős Gizella-képnek és a két merényletnek milyen további magyarázatai lehetnek még.

A kegyes és ármánykodó Gizella-kép ellentéte

Az első magyar király feleségével foglalkozó források egymásnak teljesen ellentmondó történeteket közölnek Gizella jelleméről. Az egymással szembenálló leírások feloldásával a magyar középkorkutatás régóta foglalkozik, különböző nézetek születtek a kérdéssel kapcsolatban.⁶ A fennmaradt források híreit két csoportba lehet osztani, egyfelől azokra, amelyekben Gizella jótekhony tevékenységéről, az egyháznak tett adományairól és az egyházat pártoló tevékenységéről⁷ lehet olvasni, másfelől azokra a forrásokra, melyek szerint Gizella ármánykodása vezetett ahhoz, hogy I. István akaratával szemben, nem a király jelöltje lett a szent uralkodó utóda.⁸

A XIV. századi krónikakompozíció, valamint a magyar krónika egy korábbi redakciója alapján dolgozó Mügelni Henrik krónikája mindkét Gizella alakot bemutatja.⁹ A Képes Krónika 66. és 67. fejezete a Gizella egyházakat gazdagon megadományozó tevékenysége alapján fest pozitív képet a királynéről.¹⁰ A 69. és 70. fejezet viszont már a királyné a férje akaratával szembeni összeesküvéséről ad számot: „Hallva ezt Gizella királyné, egyezkedni kezdett Budával, ezzel az elvetemült emberrel, és a lehető leggyorsabban követet küldött a börtönbe, amelyben Vazult fogva tartották, név szerint Seböst, ennek a Budának a fiát. Sebös tehát megelőzte a király követét, kivájta Vazul szemét, fülének járatait ólommal tömte be (...) Gizella királyné viszont Budával, bűnsegédével együtt elhatározta, hogy a német vagy inkább velencei Pétert, a királyné fivérét tesz királlyá, azzal a szándékkal, hogy Gizella királyné kénye-kedve szerint kitölthesse szeszélyeit, és a magyar királyságot, miután szabadságát elvesztette, akadálytalanul a németek hatalma alá vessék.”¹¹

A királyné szülei II. (Civakodó) Henrik bajor herceg és Gizella, III. Konrád burgund király lánya voltak. Gizella házasságkötése I. Istvánnal hatalmas politikai jelentőséggel bírt a kialakulóban lévő Magyarország számára, hiszen Gizella rokonságban állt mind az Ottókkal mind a

⁶ Csákó J.: Kegyes királyné., Györffy Gy.: *István király és műve.*, Körmendi T.: A Gertrúd királyné elleni merénylet., Kristó Gy.: *Szent István és kora.*, Váczy P.: A Vazul-hagyomány., Zsoldos A.: Gertrúd és a királynéi intézmény.

⁷ Szent István király kis legendája, Szent István király nagy legendája, Szent István király legendája Hartvik püspöktől. Szent István legendái., Az Altaichi évkönyv 1000 és 1046 közé eső magyar vonatkozású feljegyzései. In: *Az államalapítás kora.* 240–243.

⁸ Albericus Trium Fontium krónikája. Latzkovits L.: *Alberik világkrónikája.*, Kézai S.: *A magyarok cselekedetei.*, Lengyel–magyar vegyes krónika.

⁹ *Képes krónika.*, *Chronicon rhythmicum Henrici de Mügel.* Ed.: Alexander Domanovszky. In: SRH II. 257–259.

¹⁰ *Képes krónika.* 43–44.

¹¹ *Képes krónika.* 45–46.

későbbi II. Henrik császárral. A házasság jelentős tekintélynövekedést jelentett a magyar uralkodónak, valamint hozzájárulhatott a koronaküldéshez is István számára. Az első magyar király országa építésekor is tekinthette példának Bajorországot, ennek nyomai a törvényhozásban, pénzverésben is megtalálhatóak. A két ország közti jó viszonyt mutatja, hogy Gizella dinasztijából választottak nevet gyermekeiknek, Imrének (melynek német megfelelője a Henrik) és Ottónak.¹²

A trónörökös, Imre halála után felmerült a kérdés, hogy ki kövesse Istvánt a trónon. A király férfiági rokonai, Vazul és fiai András, Béla és Levente, valamint Szár László és fia Bonuszló, nem voltak alkalmasak arra, hogy az országot a keresztény hitben megtartsák. A nőági rokonok közül szóba jöhetett Aba Sámuel, Delján Péter és Orseolo Péter. Közülük legalkalmasabbnak Orseolo Péter, István nőtestvérének és Orseolo Ottó velencei dózsénak a fia, tűnt.¹³ Az Altaichi évkönyv tanúsága szerint Orseolo Péter és Gizella kapcsolata a kezdetektől nem volt felhőtlen. István még életében megeskette Pétert, hogy: „*úrnőjét, a királynét mindig tisztelni fogja, s azokból, amiket neki a király adott, semmit elvenni nem fog*”¹⁴ Az ellentét hátterét csak sejteni lehet, eredetileg Gizella gyermekei örökölték volna a trónt, viszont haláluk miatt, az idegen Péter került az udvarba, így viszonyuk eleve nehézkesnek ígérkezett.

Az István 1038. évi halála után trónra kerülő Péter elődje politikáját folytatta, lendületesen kezdett bele a kormányzásba, viszont döntéseiben figyelmen kívül hagyhatta a magyar főembereket, a háttérbe szorultak között lehetett Aba Sámuel, István sógora is.¹⁵ A XIV. századi krónikaszerkesztmény vonatkozó része szemére veti Péternek, hogy helyükre idegeneket ültetett: „*ordítózó németjeivel és a fecskék szószátyárságával csivitelő olaszaival.*”¹⁶ Az Altaichi évkönyv tanúsága szerint az új király Gizellával való kapcsolata is véglegesen megromlott, Péter elvette az özvegy királyné javait, valamint egy városban, talán Veszprémben tartotta fogva.¹⁷ A Péter uralkodásával elégedetlenek fellázadtak a király ellen, aki német földre volt kénytelen menekülni, Magyarország új királya Aba Sámuel lett. Gizella helyzetében ez nem hozott változást, az Altaichi évkönyv alapján III. Henrik és a magyar király közti fegyverszünet rendelkezett csak arról, hogy a királynénak visszaszolgáltassák vagyonát.¹⁸ Gizella véglegesen Orseolo

¹² Boshof, E.: Bajor-magyar kapcsolatok. 30–32.

¹³ Szántó K.: *Boldog Gizella*. 108–109.

¹⁴ Az Altaichi évkönyv. In: *Az államalapítás kora*. 240.

¹⁵ Kristó Gy., Makk F.: Gizella és Péter király. 92–93.

¹⁶ *Képes krónika*. 47.

¹⁷ Az Altaichi évkönyv. In: *Az államalapítás kora*. 241.

¹⁸ Az Altaichi évkönyv. In: *Az államalapítás kora*. 250.

Péter második uralkodása kezdetén hagyhatta el az országot, és lett a passauai kolostor apát-nője.¹⁹

A forrásokban megjelenő két eltérő Gizella-jellemzés közül a történeti kutatásban elfogadott álláspont, hogy a Péter és Gizella közötti feszült viszonyt ábrázoló kútfők állnak közelebb a valósághoz. Bár Györffy György azt sem tartotta elképzelhetetlennek, hogy Gizella lett volna Orseolo Péter trónra kerülésének főbb támogatója.²⁰ Az első magyar király feleségéről pozitív képet festő források mindenképpen korai keletkezésűek. Az István-legendák is pozitív képet örökítenek meg Gizelláról, a nagyobbik legenda még a királyné kegyességét és adományait is kiemeli.²¹ A nagyobbik legenda keletkezett előbb, egyes vélekedések szerint az 1083-as szentté avatások előtt már megszületett. A kisebbik legenda ismerte a *Legenda maiort*, valamint elhunytként emlékezett meg Szent Lászlóról, tehát Kálmán uralkodásának elején születhetett, így a pozitív Gizella-kép a 11. században már létezett.²² A 11–12. században készült külhoni krónikák is nagy számban emlékeznek meg Gizelláról. Ezen kútfők általában azt jegyzik fel, hogy Henrik császár a hűgát feleségül adja Istvánhoz, a magyarok királyához, valamint, hogy Gizellának jelentős szerepe volt az ország keresztény hitre térítésében.²³ Gizella efféle szerepe Pál korinthusiakhoz írt első levelének szövegén nyugszik, mely irodalmi toposzt más középkori megtérítéstörténeteknél is fellelhetünk.²⁴

Kristó Gyula a XIV. századi krónika 66., 67. fejezetének híradását Istvánról és hozzá kapcsolódva Gizelláról, a legkorábbi krónikaszerkesztéshez sorolja, kiemelve, hogy az 1083-as szentté avatások fényében aligha születhetett volna Gizelláról negatív leírás, a király szentsége felesége jellemzésénél is hatást gyakorolt, Gizellát is szentéletű nőként mutatja be.²⁵

A negatív Gizella-kép legkorábban született dokumentuma Albericus Trium Fontium 1251 után befejezett világkrónikája. Ebben a krónikaíró lejegyzí, hogy Gizella a magyarok királyának a felesége, viszont később sok gonoszságot követett el, ami miatt megölték. Ezen kívül Gizella Péter testvére volt.²⁶ A franciaországi krónikaíró a magyarországi híreit egy ciszterci rendtársától kaphatta, aki ismerhetett egy olyan gesztaszöveget, amelyben már benne foglaltatott az ármánykodó királynékép, ebből pedig megállapítható, hogy a negatív Gizella-kép a 13.

¹⁹ Uzsoki A.: Gizella sírja. 22.

²⁰ Györffy Gy.: *István király és műve*. 378–379.

²¹ Szent István nagy legendája. In: Szent István legendái. 21–22.

²² Thoroczkay G.: *Legendairodalom és történetírás*. 30–31.

²³ Uzsoki A.: Gizella sírja. 116–122. Uzsoki András magyar fordítással együtt közli mindazon forrásokat, amelyek említik Gizellát.

²⁴ Zsoldos A.: *Az Árpádok és asszonyaik*. 124.

²⁵ Kristó Gy.: I. István és családja. 54–55.

²⁶ Uzsoki A.: Gizella sírja. 123.

század közepén már biztosan létezett.²⁷ Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezt megelőzően a magyar krónikaszerkesztés ne tartalmazhatott volna híradást az összeesküvő királynéről. Csákó Judit minden oldalról megvizsgálva a két tradíció lehetséges kialakulását, arra jutott, hogy a negatív királynékép feltehetően a 11. század után alakult ki, valamikor a 12–13. században.²⁸

A XIV. századi krónikakompozíció ármánykodó Gizella történetéhez szorosan kapcsolódik az a híradás, amely András, Béla és Levente apjaként Szár Lászlót ismeri és nem a valódi apát, Vazult, akinek Gizella általi megvakítása után, István Szár László fiainak tanácsolja, hogy meneküljenek.²⁹ Az Altaichi évkönyv is megemlékezik István egy rokonának megvakíttatásáról, és arról, hogy ennek gyermekeit száműzte, miután nem értett egyet a király döntésével az utódlással kapcsolatban.³⁰ A *Legenda minor* is beszámol egy István elleni merényletről, amelyet a kereszténységgel titokban egyet nem értő főemberei követtek volna el.³¹ Szent Gellért nagyobbik legendája késői keletkezése ellenére az eredeti hagyományt ismeri, valamint a műben rendre hiányoznak azok a betoldások, melyek későbbi betoldások lehetnek a krónikakompozícióban, például Gellért itáliai anyakolostorának említését, amely a valóságban ekkor még nem is létezett. Emellett szembehelyezkedve a későbbi krónikákkal Vazult nevezi meg András, Béla, Levente apjaként.³² A Zágrábi és a Várad Krónika is egyetért a Gellért-legenda adatával és mivel olyan adatok is szerepelnek ebben a két rövid krónikában, melyek a bővebb krónikaszerkesztményekből hiányoznak, vagy ott máshogy szerepelnek, arra lehet következtetni, hogy ezek a krónikák egy régibb forrás adatait rögzítik.³³ A korai krónikaszerkesztésben tehát helyesen Vazul lehetett a hercegek apja, Vazul megvakítását pedig István rendelte el, csak később alakult át úgy a történet, hogy István ártatlan Vazul megbüntetésében, András, Béla és Levente apja pedig Szár László.³⁴

Szent István szerepének átalakítása mögött az állhatott, hogy I. Andrástól kezdve az Árpádok dinasztiajának kihalásáig Vazul-leszármazottak ültek a trónon, akiknek legitimitását megkérdőjelezhette, hogy ősüket István nem tartotta méltónak az utódlásra, ezért születhetett egy olyan változata az eseményeknek, ahol István éppen, hogy Vazult akarja örökösenek.³⁵ Szár László történetbe léptetésére, és a hamis családfa megalkotására azért volt szükség, hogy a Vazul-ági királyok nemes származását bizonyítsa. A krónikakompozíció kijelenti, hogy egyesek

²⁷ Csákó J.: Albericus Trium Fontium. 521–522.

²⁸ Csákó J.: Kegyes királyné. 543–590.

²⁹ *Képes krónika*. 45–46.

³⁰ Az Altaichi évkönyv. In: *Az államalapítás kora*. 240.

³¹ Szent István király kis legendája. In: Szent István legendái. 16.

³² Horváth J.: *Stilusproblémák*. 159–161.

³³ Szentpétery I.: A Zágrábi és a Várad Krónika. 421–423.

³⁴ Váczy P.: A Vazul-hagyomány. 304–312.

³⁵ Zsoldos A.: Gertrúd és a királynéi intézmény. 23.

állításával szemben I. András nem Vazultól és vele törvénytelen, feltehetően pogány szertartás szerint kötött házasságban élő Tátony nembeli feleségétől származik, hanem Szár Lászlótól és egy rutén hercegnőtől. Váczy Péter szerint erre akkor kellett sor kerüljön, mikor I. Kálmán fattyú fia Borisz trónkövetelőként lépett fel, hiszen több joga volt Kálmán fiaként uralkodni, mint az Álmos-ági királyoknak.³⁶ Szár Lászlót ősként való megjelenítésének akkor kellett sorra kerülnie, mikor az uralkodónak érdeke volt, hogy egy nemesebb frigyből származtassa magát. Szár Lászlót, mint őst és Vazult, mint kijelölt utódot bemutató elemek egymástól függetlenül is bekerülhettek a krónikaszerkesztménybe.³⁷

Kristó Gyula a negatív Gizella-portré keletkezését 13. századi krónikafolytatónak tulajdonította. Véleménye szerint ahhoz, hogy az ármánykodó Gizella bekerüljön a krónikába mintára volt szükség, ez pedig az 1213-ban meggyilkolt Gertrúd királyné lett. A 13. századi krónikás a szegedi történész szerint saját korában nem írhatta le II. András feleségének bűneit, hiszen II. András és fia IV. Béla idejében negatív színben feltüntetni Gertrúdot lehetetlen lett volna számára. Így saját korának királynéjának alakját egy másik német származású királynéra ültette át, az ekkor már kétszáz évvel korábban élt, a 13. századi krónikaíró saját korára nem sok hatást gyakorló Gizella így esett áldozatul a krónikás tollának.³⁸ Körmendi Tamás ezt az elképzelést azzal egészítette ki, hogy tudatos történetátírásról van szó a negatív Gizella-kép esetén, mivel a fentebb ismertetett történet egyes elemei túlságosan komplex összefüggésben vannak egymással ahhoz, hogy szóbeli hagyományból kerüljön bele a krónikába.³⁹ Kristó Gyula bizonyítékul Mügelni Henrik krónikáját hozta, amelyben még szerepel az az információ, hogy Péter Gizellát megfosztotta javaitól, s mivel a német krónikaíró a krónikakompozícióhoz képest többel rendelkező információi 1167-ig tartanak, Kristó azt feltételezte, hogy ennél korábban nem létezhetett a negatív Gizella-kép.⁴⁰ Csáková Judit ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy a német mesterdalnok korában különböző krónikavariációk egyre nagyobb számban fordulhattak elő, így nem elképzelhetetlen, hogy más változatban már a 12. század végét megelőzően benne foglaltatott az ármánykodó Gizella.⁴¹

I. István feleségénél a XIV. századi krónikakompozícióban megjelenített mozzanat, mely szerint Gizella célja Péter trónra juttatásával az volt, hogy a „*magyar királyságot, miután szabadságát elvesztette, akadálytalanul a németek hatalma alá vessék*”⁴² alátámasztani látszott

³⁶ Váczy P.: A Vazul-hagyomány. 333–338.

³⁷ Csáková J.: Kegyes királyné. 572.

³⁸ Kristó Gy.: I. István és családja. 69–72.

³⁹ Körmendi T.: A Gertrúd királyné elleni merénylet. 201.

⁴⁰ Kristó Gy.: I. István és családja. 69–72.

⁴¹ Csáková J.: Kegyes királyné. 583–584.

⁴² *Képes krónika*. 46.

Kristó Gyula Gertrúd–Gizella azonosítását. Ezen kívül Albericus Trium Fontium megjegyzése, mely szerint Gizellát meggyilkolták, amely mozzanat nem szerepel a krónikakompozícióban szintén Gertrúdra terelné a gyanút.⁴³ Ám a legújabb történeti kutatások szerint korántsem olyan egyértelmű, hogy Gertrúd német származású rokonai kifejezetten nagy teret nyertek volna Magyarországon. Egyedül a királyné öccse, Berthold kalocsai érsek kapott nagyobb teret, aki az érseki szék mellett felváltva báni, vajdai, bácsi és bodrogi ispáni tisztséget is betöltött.⁴⁴ A Gertrúd elleni merényletnek Körmendi Tamás szerint inkább valamilyen személyes konfliktusban gyökerező oka lehetett, hiszen ahogy kiemeli, a királyné környezetében élők a ránk maradt okleveles források alapján nem részesültek nagyarányú adományokban, az országos méltóságokat is rendre hazai előkelők töltötték be.⁴⁵

Gertrúd meggyilkolásának és a krónikában megjelenített Gizellának a története viszont alapjaiban eltér egymástól. A Gizella-történet alapvonása a trónutódlás kérdése, István jelöltjének félreállításával, a cselszövő királyné saját választottja lép elő örökösként. Gertrúd meggyilkolása kapcsán viszont nincs szó az utódlás kérdéséről, hiszen három fiúgyermeket is szült II. Andrásnak, így nincs szó arról, hogy Gertrúd esetleg valamelyik fiútestvérének akarná megszerezni a trónt, ahogyan a XIV. századi krónikakompozícióban helytelen genealógiával szereplő Gizella Péternek. A krónika ugyanis testvérként ismeri I. István feleségét és nővérének fiát.⁴⁶ Zsoldos Attila is úgy foglalt állást, hogy a Gertrúd–Gizella azonosítást elvetette, ő azonban úgy véli, hogy Gizella sötét színekkel történő megfestése és Szár László szerepeltetése András, Béla és Levente apjaként nagyon korai szerkesztéskor végbement, már a 11–12. század fordulóján.⁴⁷

Ha a krónikaszerkesztő célja a Vazul-ági királyok legitimitásának biztosítása volt, akkor szükség volt egy olyan szereplőre a történetében, aki Vazul megvakíttatását és fiainak száműzetését a szent király helyett elvégezte, attól függetlenül, hogy mikor került be a krónikába István felmentése és Gizella befeketítése. Felvetődhet a kérdés, hogy miért nem volt elegendő Buda és Sebös felléptetése Vazul uralkodásra képtelenné tételéhez, miért feketítették be Gizella alakját is. Kristó Gyula ezt a kérdést a Gertrúd–Gizella azonosítás bizonyítékául értelmezte, szerinte Sebös bűnössége már az ármánykodó Gizella előtt bekerült a krónikába, és csak Gertrúd bűnét megírva lett Vazul megvakításának részese Gizella.⁴⁸ Viszont a krónika históriájában nincs oka annak, hogy Gizella nélkül miért akarta volna Buda az uralkodásra alkalmatlanná

⁴³ Latzkovits L.: *Alberik világkrónikája*. 91.

⁴⁴ Zsoldos A.: *Archontológia*. 290.

⁴⁵ Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. 117–120.

⁴⁶ *Képes krónika*. 46.

⁴⁷ Zsoldos A.: Gertrúd és a királynéi intézmény. 24.

⁴⁸ Kristó Gy.: I. István és családja. 69.

tenni Vazult, azon kívül, hogy Budát saját gonoszsága vezényelte. A történetnek úgy van értelme, ha István felesége áll a háttérben, hogy fivérét segítse a trónra.

A XIV. századi krónikakompozíció két Gizella-alakja viszont teljes mértékben ellentmond egymásnak. Nem véletlen, hogy már a középkori történetírók is megpróbálták magyarázatot adni a szent király feleségének két arcára. A lengyel–magyar vegyes krónika és Antonio Bonfini magyar történelemmel foglalkozó munkája is ugyanazt a megoldást találják az ellentétes Gizella-ábrázolásra: mindkét történeti mű két feleséget tulajdonít az első magyar királynak. A vegyes krónikában a következőképpen jelenik meg ez: „*Eltelvén pedig a fiúk szülése után hat hónap, Szent István felesége, Magyarország királynéja meghalt. Ő pedig (...) feleségül vette Theutoniából Alamania királyának a nővérét, akivel együtt bejött Henrik nevezetű kisebb fivére.*”⁴⁹ A krónika a második feleségnek tulajdonítja az ármánykodást fivére trónra kerüléséért. Antonio Bonfini a XIV. századi krónikakompozíció mindkét Gizella alakját elének tárja, és próbál megoldást találni az ellentétre. „*Sokan csodálkoznak a magyarok évkönyveinek azon állításán, mely szerint Gizella ekkora gatzettre vetemedett, hiszen szinte az összes író szent életű, az isteni királyhoz és császári bátyjához nem méltatlan asszonynak állítja. Ha tehát mindkét írást figyelembe akarjuk venni, azt kell mondanunk, hogy István két feleséget vett, és mindkettőnek Gizella volt a neve.*”⁵⁰

A XIV. századi krónikakompozíció Gertrúd-képe

II. András első feleségével kapcsolatban a krónikaszerkesztmény azt a közismert történetet meséli el, mely szerint a királyné meggyilkolásának oka Gertrúd kerítőnőként való fellépése volt. „*Hanem ó, fájdalom, az említett úrnő – kétségkívül az emberi nem ellenségének a sugalmazására – Bánk bánnak, ennek a kiváló férfiúnak a feleségét erőszakkal kiszolgáltatta az egyik nála vendégeskedő fivérének, hogy az megbecstelenítse. Emiatt ez a Bor nembeli Bánk irgalmatlanul megfürdette kardját a királyné vérében, és szörnyű sebbel megsebezve az Úr ezerkettőszázti-zenkettedik évében meggyilkolta. Testét a pilisi szürke barátok monostorában temették el. Megölése miatt a sírás hangjától volt hangos az egész Pannónia, s kárhozatos és rettentő vérontás következett Bánk bán egész nemzetségében.*”⁵¹ A királyné meggyilkolása viszont azok közé a magyarországi események közé tartozott, melyről számos külföldi forrás is megemlékezett,

⁴⁹ Tóth P.: Lengyel–magyar vegyes krónika. 237–238.

⁵⁰ Bonfini, A.: *A magyar történelem tizedei*. 295.

⁵¹ *Képes krónika*. 112.

viszont ezek a kútfők változatos okokat sejtettek a merénylet mögött, és közülük csak néhány ért egyet a krónikakompozíció híradásával.⁵²

Gertrúd 1184/1186 körül születhetett, az Andechs–Merániai család sarjaként. Apja IV. Berthold, merániai herceg, anyja Rochlitz Ágnes. II. András feleségének négy fiú- és három lánytestvére volt, két fiatalabb fiútestvére lépett egyházi pályára: Ekbert bambergi püspök volt, Berthold pedig kalocsai érsek, majd aquileiai pátriárka.⁵³ András és Gertrúd 1203-as házasságkötése után,⁵⁴ Imre halálával lépett trónra II. András. A királyné fivéreivel az uralkodás kezdetével is szoros kapcsolatot ápolt az uralkodópár. Berthold a kalocsai érseki címet birtokolta, annak ellenére, hogy híján volt a megfelelő kánonjogi ismereteknek, valamint mindössze 25 éves volt, mikor már az érsekséget vezette. A pápa, III. Ince, Berthold kinevezését is csak II. András kifejezett kérésére teljesítette, majd miután Gertrúd testvére tanulmányai miatt elhagyta az érseki székhelyét, a pápa felháborodását kifejezve utasította, hogy haladéktalanul térjen vissza Kalocsára.⁵⁵ Gertrúd két másik testvére is időzött a Magyar Királyságban: Henrik isztriai örgróf és Ekbert bambergi püspök a magyar királyné udvarában leltek menedéket, miután a bambergi püspöki palotában Sváb Fülöp német király gyilkosság áldozata lett. A gyilkosságban való részvétellel megvádolt és kiátkozott testvérek addig voltak Magyarországon, míg vissza nem vonták a vádakat.⁵⁶

Gertrúdot 1213. szeptember 28-án ölte meg magyar előkelők egy csoportja. A merényletről megemlékező külhoni és magyar források adatai azonban sok esetben egymásnak is ellentmondanak. A különböző kútfők nem értenek egyet a gyilkosság idejével, a merényletet elkövetőkkel, a gyilkosság helyszínével és az ott tartózkodókkal, valamint a büntett okával sem.

A merényletről szóló külföldi elbeszélő forrásokat Körmendi Tamás csoportokba rendezte, és elemezte forrásértéküket.⁵⁷ Az első csoportba tartozó kútfők, egyetértenek abban, hogy Gertrúd meggyilkolásának az oka a magyarok németellenessége volt. Ez a hagyomány már az 1210-es években megszülethetett, melyet a Göttweigi Évkönyv egykorúnak tűnő feljegyzése támaszt alá: „*Magyarország jelesei, fegyveres és erőszaktevő kezeiket egyesítvén, a németek iránti gyűlöletükért megölik a királynét.*”⁵⁸ A második csoport tagjai azok a források, melyek helyesen ismerik Péter ispánt, mint a merénylet elkövetőjét, és azt is tudják, hogy II. András

⁵² A Gertrúd elleni merénylettel foglalkozó forrásokat összegyűjtötte és kommentárral ellátta: Körmendi T.: Merániai Gertrúd., Radek T.: Merániai Gertrúd.

⁵³ Az Andechs–Merániai család leszármazási táblája. Készítette: Majorossy Judit; Rajzolta: Nagy Béla. In: *Egy történelmi gyilkosság.* 10–11.

⁵⁴ Majorossy J.: Bevezető. 14.

⁵⁵ Kiss G.: Berthold kalocsai érsek. 87.

⁵⁶ Majorossy J.: Bevezető. 12–13.

⁵⁷ Körmendi T.: Gertrúd királyné. 155–193.

⁵⁸ Körmendi T.: Merániai Gertrúd. 274.

nem tartózkodott a királyné mellett, mert hadjáratot vezetett Halicsba. E csoport hagyománya szintén nagyon korán 1216 körül már létezett. A harmadik csoportot azok a források alkotják, melyek ismerik János esztergomi érsek merénylőkhöz intézett kétértelmű levelét, amely miatt az érsek ellen valamiféle pápai eljárás indult. A levelet különböző központosással tiltásként és beleegyezésként is lehet értelmezni: „*A királynét megölni nem kell félnektek helyes, ha mindenki beleegyezne én nem ellenzem.*”⁵⁹ A csoport legkorábbi tagja Signai Boncompagno *Rhetorica novissima* című tankönyve, mely 1235-ben már készen volt. A negyedik csoporttal mutat rokonságot a XIV. századi krónikakompozíció híradása. Ennek a csoportnak a tagjai a gyilkosság okaként Bánk hitvesén esett erőszakot hozzák fel, a kategóriában szereplő források abban térnek el, hogy Gertrúd bűnrészes volt-e Bánk feleségének megbecstelenítésében. Körmendi Tamás úgy véli, hogy azok a kútfők, amelyek felmentik Gertrúdot válaszként születtek a II. András feleségét bűnösnek tartó forrásokra.⁶⁰

A források a gyilkosság elkövetőiként általában, a magyarokat, magyar urakat említnek. A kútfők szövegeiben előforduló személyek, akiknek a neve felmerül a gyilkossággal kapcsolatban: Töre (Turoy) fia Péter,⁶¹ János esztergomi érsek⁶² és Bárkalán nembeli Bánk.⁶³ Péter az egyetlen az esetleges merénylők közül, akiről biztosan tudjuk, hogy valóban bűnös volt, hiszen amellet, hogy a legrégebbi kútfők és a második csoport nagyon korán kialakult hagyománya is őt nevezi meg gyilkosnak, még IV. Béla 1237-es oklevele is anyja gyilkosának nevezi Pétert.⁶⁴ Péter számos tisztséget töltött be nem csak II. András uralkodása alatt, karrierje már Imre idején elkezdődött ispáni méltóságokat töltött be, majd volt udvarispán, királynéi udvarispán, 1213-ban a gyilkosság idején csanádi ispán volt.⁶⁵ Péter Gertrúd környezetéhez tartozott, a királynéi udvarispáni tisztségén kívül mutatja ezt az, hogy II. András távollétében a királynéval együtt ítélkezett, annak ellenére, hogy már nem viselte a királynéi udvarispáni méltóságot. Így

⁵⁹ Troisfontaines-i Alberik krónikájának részlete. Körmendi T.: Merániai Gertrúd. 277.

⁶⁰ Körmendi T.: Gertrúd királyné. 177–181.

⁶¹ A Salzburgi Főszékeskáptalani Évkönyv, a Marbach-i Évkönyv, Altaichi Hermann évkönyve, az Osterhofeni Krónika, a Leobeni Névtelen krónikája ismeri név szerint Pétert. Továbbá a különböző bajor forrásokat kompiláló Bajorországi monostoralapítások (*Fundationes monasteriorum Bavariae*) című szerkesztmény és az osztrák uralkodókat Noé idejébe visszavezető Osztrák krónika a 95 uralkodóról (*Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*) tudja Péter nevét. Körmendi T.: Merániai Gertrúd, passim., Radek T.: Merániai Gertrúd, passim.

⁶² Signai Boncompagno *Rhetorica novissimája*, Troisfontaines-i Alberik krónikája nevezi meg az esztergomi érseket név szerint, mint a kétértelmű levél íróját. Körmendi T.: Merániai Gertrúd, passim.

⁶³ Az Osztrák Ritmusos Krónika, a Bécsi Domonkos Évkönyv, a XIV. századi krónikakompozíció, Thomas Eben-dorfer Ausztriai krónikája, Jans Enikel Világkrónikája, Műgelni Henrik A magyarok krónikája című műve, a Szepesszombati Krónika, Johannes de Utino Világkrónikája nevezi Bánkot a merénylet elkövetőjének. Körmendi T.: Merániai Gertrúd, passim., Radek T.: Merániai Gertrúd, passim.

⁶⁴ Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok oklevelei. I. k. 2. f. 621. sz., Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. 108.

⁶⁵ Zsoldos A.: Archontológia. 343.

Körmendi Tamás szerint Pétert valamiféle személyes konfliktus készítette arra, hogy meggyilkolja Gertrúdot.⁶⁶

János érsek és a gyilkosság kapcsolata egy anekdotikus jellegű történeten alapul, Signai Boncompagno, a kétértelmű levél historiájának első lejegyzője, nem a történeti tényeket szándékozott megörökíteni, hanem különböző történeteken keresztül próbálta az eltérő retorikai elemeket bemutatni, így művének valóságtartalma nem áll minden gyanú felett.⁶⁷ Mindemellett II. András bizalmát a főpap a merénylet után is bírta, ennek példája, hogy a magyar király keresztes hadjáratakor János esztergomi érsekre bízta az ország kormányzását. Így feltehetően nem volt köze a merényletnek sem.⁶⁸

A XIV. századi krónikakompozícióban is bűnösnek mondott Bárcalán nembeli Bánk a merénylet után nem vesztette el méltóságait, azzal szemben, hogy a krónika szerint „*kárhozatos és rettentő vérontás következett Bánk bán egész nemzetségében.*”⁶⁹ Bánk pályafutása is már Imre alatt elkezdődött, 1199-ben újvári ispánként szerepel először a forrásokban, ettől kezdve folyamatosan bárói méltóságokat viselt. Gertrúd halála után azonban négy évig nem szerepel a kútfőkben, és csak 1217-től jelenik meg újra a politikai színpadon szlavón banként, majd 1222-től nem szerepel ismét többet a forrásokban.⁷⁰ Bánk bűnössége mellett az elbeszélő forrásokon kívül két adománylevél is tanúskodik. Egy 1240-ben⁷¹ és egy 1262-ben⁷² keletkezett oklevél is az adományozandó földek eredetét Bánk hűtlenségével és Gertrúd elleni összeesküvésben való részvételével magyarázza. Így Bánkot valamikor 1240 előtt vádolhatták meg a királyné gyilkosságában való részvétellel, viszont mivel még az 1220-as évek legelején is fontos politikai szereplő volt, így ezután az időszak után keveredhetett gyanúba, Körmendi Tamás érvelése szerint alaptalanul.⁷³

Az első csoportba tartozó források egyetértenek abban, hogy a Gertrúd elleni merénylet oka a magyarok németellenessége volt. Ezt támaszthatná alá Anonymus *Gesta Hungarorum*-nak egy rövid kiszólása: „*most is a rómaiak legelik le Magyarország javait.*”⁷⁴ III. Béla jegyzője ezzel a mondattal saját korának politikai helyzetére utalhatott, a római alattvalónak számító merániaiakról beszél ezen a helyen.⁷⁵ A *Romani* szó ebben az esetben német-római birodalmi

⁶⁶ Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. 120.

⁶⁷ Körmendi T.: Merániai Gertrúd. 276.

⁶⁸ Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. 116.

⁶⁹ *Képes krónika*. 112.

⁷⁰ Zsoldos A.: *Archontológia*. 286.

⁷¹ Szentpétery I.: *Az Árpád-házi királyok oklevelei*. I. k. 2. f. 676. sz. Az eredeti példány a Gyömörey család leltárában maradt fenn.

⁷² Szentpétery I.: *Az Árpád-házi királyok oklevelei*. I. k. 3. f. 1312. sz.

⁷³ Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. 112–115.

⁷⁴ Anonymus: *A magyarok cselekedetei*. 16.

⁷⁵ *Magyarország története*. 1285. A VI. fejezetet: A korai feudalizmus (1116–1241) Kristó Gyula írta.

alattvalót jelent, akik egy idegen származású királyné kíséretében érkezhettek az országba, ez pedig III. Béla jegyzője életében csak Gertrúdra és a vele érkező merániaiakra utalhat.⁷⁶ Viszont, mint már említettem, nem olyan egyértelmű a németek térnyerése. Egyedül a királyné testvére Berthold kalocsai érsek töltött be rendre pozíciókat, rajta kívül az országos méltóságok között magyar származásúakat találunk folyamatosan.⁷⁷ Az okleveles forrásokat vizsgálva sincs nyoma, hogy német származásúak számottevő birtokgyarapodásban részesültek volna.⁷⁸ A Halics-Volhíniai Évkönyv Bertholdot a gyilkosság tanújának nevezi, és kitér arra is, hogy a kalocsai érsek alig tudott megmenekülni a támadók elől.⁷⁹ A híradást két pápai oklevél is megerősíti, melyek nem sokkal a gyilkosság után keletkeztek, III. Ince kitért bennük a kalocsai érsek bántalmazására, így Berthold feltehetően tényleg valamilyen erőszak áldozata volt.⁸⁰ VI. Lipót osztrák és stájer herceg az Admonti Évkönyv alapján szintén szemtanúja és esetleges célpontja volt a merényletnek.⁸¹ Mivel az évkönyv értesülései VI. Lipótról pontosak, így a merényletről szóló pontatlanságok ellenére is hiteles arra nézve, hogy az osztrák és stájer herceg jelen volt a merényletkor.⁸² Viszont ha valóban a németekkel szembeni ellenszenv volt a gyilkosság indítéka, akkor pont, hogy nekik is a merénylet áldozatául kellett volna esniük. Berthold valóban számos méltóságot viselt, érseki tisztsége mellett, fiatal kora ellenére. A magyar előkelőket zavarhatta a fiatal német politikai előrehaladása, viszont, ha a gyilkosság oka ez az idegenellenesség volt, akkor Bertholdnak és vele együtt a szintén német Lipótnak is áldozatul kellett volna esnie a gyilkosságnak. Mindemellett az Árpád-korban a magyar uralkodók szinte kivétel nélkül, külföldi, idegen feleséget vettek maguk mellé, akiknek a kíséretében érkező lovagokból és udvaroncokból nem egyszer lettek magyarországi nemesi családok ősei.⁸³ Tehát a királynéi kíséretben idegenből érkezettek adományozása és rangra emelése nem volt szokatlan korábban sem, ha ellenszenvvel is fordultak ellenük, nem esett gyilkosság áldozatául Gertrúd egyik elődje sem.⁸⁴

Gertrúd megölésének oka a már említett indokok miatt biztosan nem az a történet, amelyet a XIV. századi krónikakompozíció az olvasói elé tár, nevezetesen, hogy Bánk bán a felesége megbecstelenítésében részes Gertrúdon bosszút áll. Viszont így felmerül a kérdés, hogy miért

⁷⁶ Kristó Gy.: *Anonymus gestája*. 51.

⁷⁷ Zsoldos A.: *Archontológia*. 290.

⁷⁸ Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. 118.

⁷⁹ Körmendi T.: Gertrúd királyné. 191.

⁸⁰ Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. 103–104.

⁸¹ Körmendi T.: Merániai Gertrúd. 272.

⁸² Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. 104–105.

⁸³ Bak M. J.: *Roles and Functions*. 16–17.

⁸⁴ Kristó Gyula éppen amellyel érvel, hogy a magyarok idegenekhez való viszonya az 1200-as évek elején változott meg gyökeresen, szerinte ekkorra alakul ki a magyar előkelőkben az öntudat és hozzá kapcsolódóan az idegenellenesség, melynek Anonymus és az Aranybulla az első képviselői. Kristó Gy.: *Magyar öntudat*. 425–443.

és mikor került bele a kerítőnői szerepben megjelenő Gertrúd a krónikaszerkesztménybe. Horváth János a XIV. századi krónikakompozíció szövegét vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy abban egymástól jól elkülöníthető részek vannak az alapján, hogy milyen stílusban írt a krónikás. A 181. fejezettől kezdve, pontos ritmikus prózában van megfogalmazva a szöveg, viszont a korábbi részeire a krónikának ez nem jellemző. Mivel az Anjou-kori rész és az utolsó Árpád-házi uralkodókat bemutató egység stílusa megegyezik, így az azonos szerzőtől is származhat, az Anjou-korból. Viszont, a 181. fejezetet megelőző részben is vannak olyan beszúrássok, amelyek ezt a szabályos szerkezetet követik, ilyen például a Bánk-féle merényletet bemutató 174. fejezet⁸⁵ „*Proh dolor-effusio subsecuta*” része.⁸⁶

Horváth János arra a megállapításra jutott, hogy a Bánkról szóló hamis történet krónikába kerülése Zách Felicián I. Károly és családja elleni merénylete után történt. Zách Felicián azért támadt eszerint az uralkodójára, mert I. Károly felesége, Erzsébet Felicián lányát, Zách Klárát kiszolgáltatta fivérének, Kázmér hercegnek. Felicián merénylete pedig bosszú volt a lánya bántalmazásáért. Ezt a teljes történetet viszont a krónikaíró visszavetítette II. András feleségére, így lett Gertrúdból kerítőnő, Zách Klárából Bánk felesége, Kázmér hercegből pedig Berthold érsek.⁸⁷ A merénylet megbűnhődnek tettükért, és érdekes módon mindkét esetben a nemzetiségben való vérontást is kiemeli a szerző.⁸⁸

Gertrúd meggyilkolásáról viszont, Körmendi Tamás megállapításai nyomán, szerepelnie kellett korábban is valamiféle megjegyzésnek a krónikakompozícióban, hiszen a külföldi forrásokban is nagy visszhangot kapott az eset, tehát nehéz elképzelni, hogy Gertrúd haláláról a 14. század előtt ne szerepeljen semmi a krónikaszerkesztményben.⁸⁹ A krónikaszöveg azon része is említi Gertrúdot, amely még nem ritmikus prózában íródott: „*Felesége a Németországból jött Gertrúd úrnő volt, akitől Béla, Kálmán, András és Boldog Erzsébet született.*”⁹⁰ E mondat után, mely eleve kitér a királynőre, lehetett a 14. századi átszerkesztés előtt is utalás arra, hogy II. András első felesége gyilkosság áldozata lett. Viszont Gertrúdot kerítőnőként bemutató rész nehezen készülhetett az 1270-es évek előtt: hiszen II. Andrást, Gertrúd fia IV. Béla követte a trónon, így ebben az időben semmiképpen sem írhattak olyat, az éppen uralkodó király feleségéről, majd édesanyjáról, amely azt a nézetet erősítette, hogy Gertrúd részt vett egy főméltóság feleségének megbecstelenítésében.⁹¹

⁸⁵ Horváth J.: *Stílusproblémák*. 256.

⁸⁶ SRH. I. 564–565.

⁸⁷ Horváth J.: *Stílusproblémák*. 267.

⁸⁸ *Képes krónika*. Bánk merénylet: uo. 112., Felicián merénylete uo.: 127–128.

⁸⁹ Körmendi T.: A Gertrúd királyné elleni merénylet. 201.

⁹⁰ *Képes krónika*. 112.

⁹¹ Körmendi Tamás: Gertrúd királyné. 156.

Jóval a Zách-merénylet előtt kialakult már viszont egy olyan hagyomány, amely a gyilkosság okaként Bánk feleségének kiszolgáltatását nevezi meg. Az első képviselője ennek az 1270 körül keletkezett Osztrák Ritmusos Krónika, amelynek tudósítása tartalmilag hasonló információkat juttat az olvasó tudtára, mint a krónikakompozíció. Mindkét forrásban szerepel, hogy Gertrúd, fivére nyomására, kiszolgáltatta testvérének Bánk feleségét, Bánk összeesküvést szőtt, meggyilkolta a királynét, akit a pilisi monostorban temettek el, a merényletet megbosszulva pedig sokan életüket vesztették. Mindkét kútfő ördögi mesterkedésnek tartja a merényletet, és mindkettő a tragédia árnyalására hasonló szókapcsolatot használ:⁹² „*sírás hangjától volt hangos az egész Pannónia*”⁹³ fogalmaz a krónikakompozíció, „*Jaj! – sírnak az ártatlanok*”⁹⁴ áll a Ritmusos Krónikában. Mivel a krónikaszerkesztményben 1270 előtt nehezen állhatott Gertrúdot negatív színben feltűntető történet, így a tartalmi egyezésekből következő átvétel csak a Ritmusos Krónika irányából a krónikakompozícióba történhetett.⁹⁵

A Ritmusos Krónika feltehetően magyar származású írója szóbeli értesüléseire alapozva írta meg a Gertrúd-gyilkosság történetét. Körmendi Tamás felveti annak a lehetőségét, hogy Bánk bosszúját bemutató történet eleve annak magyarázatául született, hogy a magyar főúr, aki még az 1220-as évek elején is különböző méltóságokat viselt, hirtelen miért kerül ki az uralkodói kegyből. A megszülető történet a feleség kiszolgáltatásáról aztán szóbeli hagyományként terjedhetett, míg a Ritmusos Krónika szerzője le nem jegyezte, ahonnan valamilyen módon utat talált a XIV. századi krónikakompozícióba.⁹⁶

Ez a szóban terjedő, koholt magyarázata az eseményeknek, Gertrúd meggyilkolásának és Bánk kegyvesztetté válásának akár már az V. István kori krónikaszerkesztő idején bekerülhetett a krónikakompozícióba, az Osztrák Ritmusos Krónika alapján. Ebben az esetben a 14. századi, ritmikus prózát használó krónikás átírhatta úgy a történetet, hogy azokat a motívumokat emelte ki, amelyek saját uralkodója és családja elleni merényletet övező történetekkel egyeztek meg, hiszen már az 1340-es években, tíz évvel Zách Felicián merénylete után megjelent olyan híradás Itáliában, amely szerint Erzsébet kiszolgáltatta Zách Klárát testvérének, Kázmérnak.⁹⁷ Ha viszont a XIV. századi krónikakompozíció nem vette át a 14. századi folytató előtt a Ritmusos Krónika híradását, akkor a Károly-kori szerzőnek kellett beépítenie azt a krónikaszerkesztménybe, amelyben ettől függetlenül valószínűleg szerepelt már valamilyen híradás Gertrúd

⁹² Körmendi T.: A Gertrúd királyné elleni merénylet. 202–203.

⁹³ *Képes krónika*. 112.

⁹⁴ Körmendi T.: Merániai Gertrúd. 280.

⁹⁵ Körmendi T.: A Gertrúd királyné elleni merénylet. 204.

⁹⁶ U–o. 196.

⁹⁷ Mátyás F.: Népmondák. 105–106.

haláláról. Az Anjou-kori krónikás ismerhette az Osztrák Ritmusos Krónikát, amely valamenynyire elterjedt lehetett, tekintve, hogy a szintén 13–14. század fordulóján keletkezett Bécsi Domonkos Évkönyvre és Jens Enikel Weltchronik-jára is hatással volt.⁹⁸ Akár azért is megjeleníthette a 14. századi folytató a Ritmusos Krónika híradását, mert tudta, hogy létezik egy olyan hagyomány egy másik magyar királynéről is, mint amelyhez hasonló a saját korában is lejátszódott, így megörökítve a Gertrúdról terjedő, szóbeli alapokon nyugvó hagyományt és az Erzsébetről megjelenő, Zách Klára megbecstelenítésében játszott szerepét bemutató történetet.

Piast Erzsébet alakja Zách Felicián merénylete kapcsán

A XIV. századi krónikakompozíció 1330. április 17-ei dátummal ismerteti Zách Felicián királyi család ellen elkövetett merényletkísérletét. A krónika szerint az említett nemes kivont karddal rontott I. Károlyra és családjára, azzal a szándékkal, hogy végezzen velük. A visegrádi palotába nem volt nehéz dolga bejutni, mivel a krónika tanúsága szerint szabad bejárása volt az udvarba. A kor uralkodói nem éltek elzárkózó életet, az udvarba bejáratos kör tagjai akadálytalanul járulhattak a király színe elé.⁹⁹ Az uralkodót és családját megölnie nem sikerült, ám megsebesítette őket, a királyné négy ujját veszítette el. A király szolgálai azonban a földre terítették és megölték Feliciánt, hasonló sorsra jutott a királyi udvarba vele tartó fia és szolgálója, lánya, Sebe, annak férje, valamint más, a nemzetségbe tartozó rokonai. Az Anjou-kori krónikás szerint Felicián másik lányát, Klárát is kivégezték, viszont előtte megkínózták és elrettentésül keresztülhurcolták több városon is.¹⁰⁰ A 19–20. század fordulóján számos történész foglalkozott Piast Erzsébetnek és Zách Klárának a gyilkossági kísérletben játszott szerepével,¹⁰¹ eltérő vélemények születtek annak tekintetében, hogy a királynének köze lehetett-e az esethez.

Piast Erzsébet 1305 környékén születhetett I. Ulászló lengyel király lányaként. Erzsébet és I. Károly 1320 körül kötött házasságot, I. Károlynak örökösökre volt szüksége, mivel az előző három feleségétől nem született fiú utóda. A királyi pár házasságát szerencsére sűrű gyermekáldás követte, öt fiuk is született, de csak Lajos, András és István élte meg a felnőttkort.¹⁰² Erzsébet politikai szerepét tekintve akkor töltött be különösen fontos pozíciót, mikor férje távol volt az országtól, 1333-ban több mint fél éven keresztül a mindennapi ügyekkel a királyné foglalkozott egy főméltóságokból álló tanács segítségével. 1335-ös visegrádi királytalálkozó

⁹⁸ Kőrmendi T.: A Gertrúd királyné elleni merénylet. 205.

⁹⁹ Csukovits E.: *I. Károly*. 88, 143.

¹⁰⁰ *Képes Krónika*. 127.

¹⁰¹ Botka T.: Visegrádi merénylet. 453–461., Marczali H.: Zah Felicián pöre. 379–390., Pór A.: Zah Felicián pöre. 1–9., Mátyás F.: Népmondák. 97–118.

¹⁰² Szende L.: Piast Erzsébet. 78–90.

megszervezésében is szerepet játszhatott Erzsébet, hiszen a lengyel király III. Kázmér a testvére volt.¹⁰³ Ezt mutathatja, hogy november 19-én, pont Erzsébet névnapján zárultak le végül a visegrádi tárgyalások, ekkor születtek a békéről és együttműködésről szóló oklevelek.¹⁰⁴ A királyné szerepét mutatja, hogy az esztergomi érseki szék 1321-es üresedésekor a sziléziai Piastok ágából származó Boleszlót választották új érseknek.¹⁰⁵ Erzsébet I. Károly halála után is tevékenyen részt vett fia, Lajos mellett annak országainak irányításában, az özvegy királyné befolyása Lajos szinte teljes uralkodását végigkísérte, hiszen csak valamivel több, mint egy évvel élte túl édesanyját.¹⁰⁶

Zách Felicián merényletében Erzsébet szenvedte a legsúlyosabb sérülést, hiszen jobb kezének négy ujját elvesztette, I. Károly jobb kezén pedig csak könnyebb sebet ejtett a merénylet kardja.¹⁰⁷ Zách Felicián pályájának vázolója szükséges lehet ahhoz, hogy meg lehessen vizsgálni tette vélhető körülményeit. Értelemszerűen a Zách nemzetség tagja volt, amely Nógrád megye ősi nemzetségei között tartottak számon, birtokaik jó része is itt terült el. II. András korában tovább bővültek a család jószágai, nagy területű adományban részesültek Gömör megyében.¹⁰⁸ Felicián az 1260-as években vagy az 1270-es évek legelején születhetett, mivel főméltóságú nagybátyjának, Jób, pécsi püspöknek nem voltak leszármazottai, saját testvére is már korábban meghalt, így Felicián maradt az utolsó férfi családja ezen ágán, megörökölte nem csak apja, hanem Jób javait is.¹⁰⁹

Feliciánt a XIV. századi krónikakompozíció Csák Máté emberének mondja,¹¹⁰ bár pontosan nem tudjuk, mikor került a trencsényi oligarcha emberei közé, feltehetően akkor, mikor Csák Máté Nógrád megyét uralma alá vonta. Az 1308-as kékesi találkozón viszont már Máté oldalán, mint tanácsos vesz részt, tehát a tartományúr legszorosabb köréhez tartozhatott.¹¹¹ I. Károly fontosnak tartotta Csák Máté elleni fellépésében, hogy híveit a maga pártjára állítsa, 1315-ben Zách Feliciánt is felszólította, hogy térjen hűségére, ám a nógrádi birtokos ellenállt, ez pedig javai elkobzását eredményezte. A király hűségére legkésőbb Csák Máté 1321-es halálakor, vagy valamikor kevéssel korábban tért.¹¹² Az uralkodó semptei várnagynak nevezte ki, 1328-ban azonban már nem ő töltötte be ezt a tisztséget,¹¹³ a leváltásához hozzájárulhatott, hogy

¹⁰³ Tóth Cs.: *Bardus, grossus, florenus*. 83.

¹⁰⁴ Visegrád 1335. 25.

¹⁰⁵ Sroka, S.: Boleszló esztergomi érsek. 89.

¹⁰⁶ Szende L.: Piast Erzsébet. 95.

¹⁰⁷ Képes Krónika. 127.

¹⁰⁸ Tóth K.: Még egyszer Zách Feliciánról. 640.

¹⁰⁹ Tóth K.: Hirtelen merénylet. 48., U. ő.: Még egyszer Zách Feliciánról. 643., Zsoldos A.: *Archontológia*. 317.

¹¹⁰ *Képes Krónika*. 127.

¹¹¹ Kristó Gy.: *Csák Máté*. 61–62.

¹¹² Tóth K.: Még egyszer Zách Feliciánról. 643–644.

¹¹³ Kristó Gy.: *Csák Máté*. 202, 205., Engel P.: *Archontológia*. II. k. 409.

Sempte I. Károly és az osztrák herceg konfliktusa során kulcsfontosságú erődítménnyé vált. Felicián visszatérve Gömör megyei birtokaira többször szembekerült szomszédjaival, a Bebek család őseivel, a király pedig többször Felicián javára hozott ítéletet a pereikben. 1329-ben egy szolgálatából kilépett familiárisa száz márkát lopott el tőle, végül hatvan marka visszafizetésére kötelezték a tolvajt, aki két részletben törlesztette azt. A felek a megegyezésbe belefoglalták azt is, hogy Felicián halála esetén fiának, szintén Feliciánnak jár a pénz. Eszerint az idősebb Felicián már meglehetősen öreg volt, talán valamilyen betegségben is szenvedett.¹¹⁴

A merénylet körülményeit a XIV. századi krónikakompozícióból, az 1330-ban kelt ítéletlevélből, valamint néhány későbbi adománylevél adataiból ismerjük. A merénylet helyszínén életét vesztette az idősebb Zách Felicián és fia Felicián is.¹¹⁵ A megtorlás azonban nem ért véget itt, a merénylet után törvényszék ült össze, az ország főméltóságainak részvételével, amely a nemzetség harmadíziglen tartó kivégzését rendelte el, a távolabbi rokonok szolgásgára vetésével és jószágaik elvételével.¹¹⁶ A május 15-én kelt ítéletlevél és a krónika egymással rokonságban állnak, a krónikaíró forrásként használta az ítéletlevelet. Ez nem annyira a szó szerinti egyezéseken, sokkal inkább a tartalmi, megítélésbeli párhuzamokon, az események hasonló értékelésén alapul.¹¹⁷ A krónikaszerkesztmény többletinformációja Zách Klára kivégzésére, valamint a hercegek nevelőinek ismeretére, és Feliciánt végül a földre terítő királynéi alétekfogómesterre vonatkozik.

A bírói ítélet szövege mindvégig erős indulattal beszél Feliciánról, a merénylet jellemzésében annak gonoszságát számos szinonima teszi érzékletessé, például „*a gyalázatosságnak e kiburjánzó gyuladéka, az ország lakosságának romlott hitű mocska, a köznép köpedelme, a mennyország viszolyogtatója, az erény útjának gyászos kardja és a világ szégyenfoltja.*”¹¹⁸ Az ítéletlevél annak okával, hogy Zách Felicián miért követte el a merényletet nem foglalkozik bővebben. Két indokot említ mégis, egyrészt, hogy a király megfosztotta tisztségétől – itt a semptei várnagyi címre lehet gondolni – másrészt az ördöggel cimborálást, sőt az eretnokséget hozza okként. Viszont a megtorlás kegyetlenségére választ ad az ítéletlevél, célja az elrettentés volt, a királyi családra kezet emelőre nem várhatott más, mint többedízigleni megbüntetés.¹¹⁹

¹¹⁴ Tóth K.: Még egyszer Zách Feliciánról. 645–646.

¹¹⁵ *Képes Krónika*. 127–128.

¹¹⁶ Almási T.: Zách Felicián. 191. Az ítéletlevél szövegét magyarra fordítva közli: U–o. 194–197. Az oklevél egy 16. századi másolatban maradt ránk, de a hitelessége kétségtelen, ezt bizonyítja többek között az oklevél méltóságsora, amely pontosan megfelel az 1330-as állapotoknak.

¹¹⁷ Kristó Gy.: Levéltári és elbeszélő forrásaink. 14–18. Kristó Gyula az ítéletlevél és a krónika párhuzamait egymás mellett közli a 15–18. oldalon.

¹¹⁸ Almási T.: Zách Felicián. 194.

¹¹⁹ U–o. 192.

Az ítéletlevél kiadását követően Felicián nőági rokonait büntették meg. Egy 1331. évi adománylevél Palásti Bors fiainak birtokaiba Besenyő Gergelyt iktatja be.¹²⁰ Az oklevél kitér arra, hogy a Palásti testvéreket már korábban kivégezték a merényletben való részvételért. Palásti Bors egyik fia az a Kopaj volt, aki Felicián idősebb lányát, Sebét vette feleségül, tehát a Felicián vejét a merényletet követő évben felakasztották.¹²¹ Szintén a merényletben való részvételért, sőt egyenesen a merénylet kitervelőjeként született ítélet Balog nembeli Donch ellen, akinek anyja Felicián testvére volt. Donch és a Palástiak is Csák Máté hívei voltak, a Palástiak birtokgyarapodásukat is a tartományúrnak köszönhatték, csak annak halála után tértek a király hűségére. Donch egészen az oligarcha haláláig kitartott mellette, Trencsént nem adta át a király embereinek, azt ostrommal kellett elfoglalni, emiatt birtokait elkobozták, de az ítéletet nem hajtották végre.¹²² Balog nembeli Donch Felicián unokaöcseként eleve a levelesítettek között volt, viszont Felicián lányait nőül vevőket és az ő közeli rokonaikat nem sújtotta a királyi bíróság halálbüntetéssel, megmaradhattak birtokukban, csak a királyi udvarba volt tiltott a belépésük. Ennek értelmében Palásti Kopajt és testvéreit¹²³ nem ítélték el, viszont az ítéletlevél kiköti, hogy akikről kiderül, hogy cinkosai voltak Zách Felicián merényletének, szintén halált érdemelnek, a Palástiakat tehát ezen a jogcímen ítélték el.¹²⁴

Így felmerülhet a kérdés, hogy a Palásti testvéreknek és Balog nembeli Donchnak tényleg szerepe volt-e a merényletben, és Felicián egy összeesküvésben vett-e részt, vagy egyedül lépett fel a király ellen. Tóth Krisztina több tanulmányában foglalkozott ezzel a kérdéssel, és amellet foglalt állást, hogy a merénylet egy összeesküvés része volt, az oklevelekben foglaltak alapján. A Palásti testvérek indítéka azon alapulhatott, hogy birtokszomszédaik és rokonaik elleni nézeteltérések során királyi felelősségre vonásban is részesültek. Balog nembeli Donch ellen még érvényben volt a birtokai elkobzásáról szóló királyi rendelet, emiatt fordulhatott szembe az uralkodóval és lett a merénylet kitervelője.¹²⁵ Felvetésem szerint Zách Feliciánt választani egy esetleges összeesküvés végrehajtójának nagyban csökkentette volna a gyilkosság sikerességét. Felicián már meglehetősen idős lehetett, ez pedig aligha tette kifejezetten alkalmassá arra, hogy egyedül meg tudja ölni mind Károlyt, mind annak két fiát. Utóbbi elmaradása esetén apját Lajos követte volna a trónon, amely az összeesküvők Tóth Krisztina által felvetett

¹²⁰ *Anjou-kori Oklevéltár*. XV. 391. sz.

¹²¹ Tóth I.: Egy 1331. évi adománylevél. 75–78.

¹²² Tóth K.: Még egyszer Zách Feliciánról. 647–650.

¹²³ Az 1331. évi adománylevél értelmében Bors fiait ítélték halálra, viszont az oklevél nem tér ki arra, hogy melyik fiúkról van szó, hiszen Borsnak négy fiúgyermeke volt: Péter, Bacsó, Kopaj és Lambert. Egy 1344-ben kelt adománylevél név szerint Bacsót és Kopajt nevezte meg bűnösnek. Tóth K.: Hirtelen merénylet. 49., *Anjou-kori Oklevéltár*. XXVIII. 684. sz.

¹²⁴ Almási T.: Zách Felicián. 196.

¹²⁵ Tóth K.: Hirtelen merénylet. 49–50., uő: Még egyszer Zách Feliciánról. 650–651.

céljait tekintve nem eredményezett volna a semmilyen lényegi változást. Az ítéletlevél merényletindoklása is valamelyest kérdésessé válik, hiszen az uralkodóra támadva megfosztott tisztségeit vissza nem nyerhette, amelyet amúgy is már évekkel korábban elveszített. Felicián ugyan elvesztette a semptei várnagyságot, de az uralkodó peres ügyeiben többször is a javára ítélt, így látszólag nem volt oka I. Károlyra támadni. A merénylet előtt néhány nappal, április 13-án Palásti Kopaj néhány embere megtámadta szomszédjait és rokonait, akikkel már évek óta viszálykodott, és éppen pereskedett is.¹²⁶ Ez alapján meglehetősen életszerűtlen, hogy a Palástiak egy birtokjogi nézeteltérést a király megölésével akarták volna rendezni, hanem a szokványos hatalmaskodások útján akartak megoldást elérni. Balog nembeli Donch birtokait sem kobozták el éveken keresztül, így egyértelmű oka neki sem volt fellépni a királyi család ellen. Arról sincs tudomásunk arról, hogy bármilyen jelöltet a trónra akartak volna ültetni, amely egy király elleni összeesküvésnek a valódi célja lehetett volna.

Zách Felicián a merényletet tehát inkább egyedül, valamilyen személyes okból követhette el, számolva azzal, hogy azt ő maga sem fogja túlélni. Bármilyen indokból is követte el a merényletet Felicián, a következményeken nem változtat a kiváltó ok. A cinkosok megbüntetésére vonatkozó kitéllel út nyílt a király számára arra, hogy bármely ellenfelével leszámoljon. Balog nembeli Donch és a Palásti testvérek is Csák Máté hűséges emberei voltak, de a tartományúr volt emberei, azok is, akik átálltak a király oldalára, egyre inkább háttérbe szorultak,¹²⁷ a merényletben való részvételre hivatkozva pedig véglegesen le lehetett számolni velük. E logika alapján a Palásti testvérek és Donch akár ártatlanok is lehetnek. I. Károly ellen több összeesküvést is szőttek hatalmának megszilárdítása során, Peternye fia Péter például kétszer is az uralkodó életére tört. Viszont miután hatalma végleg stabilizálódott, a király elleni merényletet a lehető legkomolyabb megtorlás követte.¹²⁸

A korban is érdekelhette az embereket, hogy miért követte el Felicián a tettet, amelyre, mint bemutattam, látszólag nem sok indoka volt. A széleskörű megtorlás miatt még több ember számára lehetett ismert a merénylet ténye. Így született a monda, amely szerint Zách Klárát Piast Erzsébet kiszolgáltatta a nála vendégeskedő fivérének, a későbbi lengyel királynak, III. Kázmérnak. Ennek a históriának a kialakulásában talán az is szerepet játszhatott, hogy ekkorra már egy másik magyar királynéről, II. András feleségéről, Gertrúdról is létezett egy nagyon hasonló eseményeket bemutató történet. Az egyező motívumok, a látszólag ok nélkül támadó merénylő, a királyné, aki a legsúlyosabb sérüléseket szenved, Gertrúd esetében meg is hal,

¹²⁶ *Anjou-kori Oklevéltár*. XIV. 186. sz., 217. sz.

¹²⁷ Tóth K.: Még egyszer Zách Feliciánról. 650.

¹²⁸ Petrovics I.: Orgyilkosok Temesvárott. 431–434.

lehetővé tette azt, hogy Erzsébetről egy olyan monda keletkezzen, amelyhez hasonló addigra már közszájon forgott. A XIV. századi krónikakompozícióba nehezen kerülhetett volna be egy kerítőnői kép Piast Erzsébetéről, aki 1380-as haláláig fia, Lajos mellett komoly politikai szerepet vállalt. Viszont külföldi krónikák időben meglehetősen közel a Zách-merényletkez megtartották a mondát az utókornak.

Itáliában maradt fent, Anonimo Romano krónikájában Zách Felicián merénylete, amely már tartalmazza a Klára-motívumot.¹²⁹ Az itáliai névtelen krónikája 1357 végén vagy 1358 elején keletkezett, először latinul írta, viszont ez mára elveszett, de 14. századi római dialektusra lefordítva is megjelentette, ez maradt ránk.¹³⁰ A művet két részre lehet osztani, az első rész tartalmaz információkat Itálián kívülről is, ebben a részben szerepel a Zách Feliciánról szóló történet, míg a krónika második része Cola di Rienzo életére fókuszál.¹³¹ A krónikás leginkább szóbeli forrásokból dolgozott, ő maga is kijelenti, hogy amit ír az csak igaz lehet, mivel vagy ő maga volt szemtanúja az eseményeknek, vagy megbízható emberektől hallotta, nem tér el tehát a kor krónikás hagyományától, amely a legmegbízhatóbb forrásnak a szemtanúi beszámolókat tartotta. A krónikáját nem kronológiai rendben írta, inkább tematikusan olyan történeteket akart elmondani, amelyeket különösen érdekesnek talált, és érdemesnek ítélt az elmesélésre.¹³² Ilyen eseménynek ítélte Piast Erzsébet itáliai útját, melynek során érintette Rómát és Nápolyt. Az utazó királyné lemetszett ujjait említve számol be a szerző a merényletről, amelyről ő maga vagy valamilyen forrása a királyné kíséretében utazóktól szerezhetett tudomást.¹³³ A krónikás helyesen nevezi meg az évet, amikor a magyar királyné Itáliában utazott, valamint András hercegről is mint előőről szól, így a monda már 1343–1344-ben létezett. A történet megtartott bizonyos motívumokat a valós történetből: Feliciánt fia kíséri a táborba, de nem a királyi palotába, ahol András herceg nincs is jelen. A királyné négy ujját áldozatul a pengének, de a király nem sebesül meg, Károly szolgái döfik le a merényletet, majd a menekülő ifjabb Feliciánt is megölik. A merényletet a krónikás szerint Felicián Erzsébet nevű lányának megbecstelenítése okozza, amely a királynő tudtával történt, a megrontó pedig Erzsébet öccse volt.¹³⁴

Mügelni Henrik *Ungarnchronik* című műve, amely a két Magyarországról szóló krónikája közül német nyelven íródott, őrizte meg Erzsébet kerítőnőként való jellemzését. A német

¹²⁹ Anonimo Romano: *Chronica*, latin fordítása: *Historiae Romanae Fragmenta*. 316–319., a magyar fordítását az olasz névtelen krónikájában szereplő Zách Felicián merényletnek közli: Pór A., Schönherr Gy.: *Az Anjouk kora*. 45.

¹³⁰ Campanelli, M.: Anonimo Romano's Cronica. 85–86.

¹³¹ Campanelli, M.: Anonimo Romano. 34.

¹³² *Chronicle of an Anonymous Roman*. 30–32.

¹³³ Mátyás F.: *Népmondák*. 104.

¹³⁴ Pór A., Schönherr Gy.: *Az Anjouk kora*. 45.

mesterdalnok másik műve a Lajos királyról írt *Chroniconja* 1345–1347 között keletkezett, ennek alapanyagául szolgált az *Ungarnchronik*, amely a *Chronicon* születése előtt már megvolt.¹³⁵ A merénylet után legfeljebb tizenöt évvel tehát a magyarokról írt műben, amely a magyar króniká(ka)t használta forrásul, belekerült a kerítőnőként ábrázolt Erzsébet.¹³⁶ Zách Felicián támadása után több, mint száz évvel írta Jan Długosz a történeti munkáját, amelybe szintén bekerült a Zách Kláráról szóló történet. A szerző Felicián lányának nevét is helyesen ismeri. A krónikás 1455 után fogott bele a műve megírásába.¹³⁷ Az Erzsébetről szóló történetet a szerző megtoldja azzal, hogy az elcsábítás mikéntjét is belefoglalja, miszerint Kázmér a szerelem beteg volt, és őt volt hivatott ápolni Klára.¹³⁸ III. Kázmért Długosz különböző szerelmi kalandok élvezőjeként mutatja be, viszont Kázmér nők iránti vágya a krónikás negatív megítélését is magával vonja: a szerelmi szenvedélyek elvonják az uralkodót az ország kormányzásától, és a hadi kötelezettségeitől. Művében így Zách Klára története az eszköze lesz a szerző erkölcsi tanításának alátámasztására.¹³⁹

Magyarországon is tovább élt az Erzsébetet kerítőnőként bemutató história. Antonio Bonfini művében egy félmondat erejéig kitér a mondára, viszont rosszul tudja, hogy kin esett a gyalázat, nem Zách Felicián lányát, hanem feleségét nevezi meg a kiszolgáltatott nőnek.¹⁴⁰ Istvánffy Miklós a merénylet után született ítéletlevelet a 16. században másolta le – maga a bírói ítélet is e másolatnak köszönhetően maradt fenn. Istvánffy széljegyzetben viszont felírta a Zách Klárát megrontó történet egy változatát, kijelentve, hogy a citerások szerte énekelnek róla.¹⁴¹ Ebben a változatban Klára a királyné komornája, aki az olvasóját felejtí szobájában, ezzel az ürüggyel kerül a lány Kázmér kezei közé.¹⁴² Zách Klára a királyné öccse által és Piast Erzsébet segítségével történt megrontásáról szóló történet tehát nem sokkal a merénylet után már kialakult, a lejegyzésére elsőként talán akkor került sor, amikor Itáliában a királyné megcsonkított kezét meglátták. Viszont az Itáliában lejegyzett változata a mondának is magyarországi szóbeli

¹³⁵ Bagi D.: Igaz Mester. 620–621.

¹³⁶ „Der selb Vilczian, do der kunigen pruder, der kunig von Polan Kosmer genant, sein tochter ym besloffen het mit der kunigin willen” SRH II. 218–219.

¹³⁷ *Annals of Jan Długosz*. 607.

¹³⁸ Mátyás F.: Népmondák. 108.

¹³⁹ Obara-Pawlowska, A.: Polish Monarchs’ Sexuality. 117.

¹⁴⁰ Bonfini, A.: *A magyar történelem tizedei*. 498.

¹⁴¹ Almási T.: Zách Felicián. 191.

¹⁴² Fejér, G.: *Codex diplomaticus*. 427. Istvánffy margójegyzete: „Et hic et in annalibus subticentur causae, quae Felicianum ad istud parricidium induxerint. Verum communis et per manus tradita fama fert, et a cytharedis ad lyram canitur: reginam ipsam mira arte procurasse concubitus Clarae filiae Feliciani, Casimiro fratri suo; quae reginae erat a cubiculis, cum illa aduentus tempore quasi suas sphaerulas oratorias in cubili oblita esset, Claramque pro eis e templo remisisset; vbi Casimirus reginae frater eam oppressisset. Et cum Calendis Ianuar. Clara Patri id cum fletibus et lachrymis significasset, ita illum iniuria ista affectum ad vindictam sumendam indictum et efferatum.” Anjou-kori Oklevéltár. XIV. 288. sz.

hagyományból eredhet. A szóbeli terjedés bizonyítéka, mint ebben az esetben is látszik, a történet eltérő variánsainak megléte. A különböző változatok még az áldozat kilétét illetően sem értenek egyet, Anonimo Romano Erzsébetként ismeri, Bonfini Zách Felicián feleségének tudja a megrontott udvarhölgyet. Az idő elteltével további részletekkel bővült a történet, egymástól eltérő magyarázatok születtek arra, hogy miként szolgáltatta Piast Erzsébet fivérének Zách Felicián nőrokonát.

A királyné, mint negatív hős

A Gizelláról, Gertrúdról és Piast Erzsébetről kialakult történetekben közös, hogy mindhárom esetben a nő lett a negatív szereplő, akiknek a neveihez a botrányok kapcsolódnak. Felmerülhet a kérdés, hogy női voltak hozzájárulhatott-e ahhoz, hogy a békességet megszüntető cselekedeteket az ő nevükhöz kössék a krónikások? A korszakot végigkísérő nőgyűlölet megnyilvánulásai lettek volna ezek az esetek, amelyeknek a valóságtartalma a megelőző fejezetekben bemutatottak alapján megkérdőjelezhető?

A XIV. századi krónikakompozícióban a nők szerepeltetése nagyon ritka, a legtöbb esetben a királyok feleségeinek még a nevét sem jegyzik le, csak abban az esetben, ha az adott szereplő valamilyen szempontból kiemelkedő. A Thuróczy-krónika Szent Istvántól 1488-ig terjedő leírásában a negyvenöt magyar királyné közül mindössze tizenkettő nevét említi meg.¹⁴³ Ahhoz, hogy a krónikaszerkesztményben biztosan fennmaradjon az uralkodó feleségének neve vagy a nagyon pozitív vagy nagyon negatív tulajdonságokkal kellett rendelkeznie, vagy dinasztikus szempontból kellett meghatározónak lenniük. Az utóbbira Konstancia, Imre király felesége példa, akinek neve azáltal örökölt meg, hogy Frigyes császár felesége lett Imre halála után.¹⁴⁴

A középkori irodalomban megjelenő női szereplőkkel szemben támasztott elvárásoknak, vagyis annak, hogy egy pozitív nőalaknak milyenek kellett lennie, a kereszténység állt a középpontjában. A jótékonykodás, egyházalapítás, szegények és betegek segítése, a szerénység és tisztaság olyan tulajdonságok voltak, amelyek által a királyné szinte szentként jelenhetett meg a krónikák lapjain.¹⁴⁵ A közép-kelet európai krónikás hagyományban szintén ezek a tulajdonságok alapvetőek a királynék bemutatásában. Merseburgi Thietmar, Gallus Anonymus, Prágai Cosmas és Nestor krónikaiban a legtöbbet dicsért női tulajdonságokként a vallásos jámborság, tisztaság és nagylelkű adakozás szerepelnek. Kiemelendő, hogy a magyar hagyományhoz

¹⁴³ Görög D.: A másik szerepe. 23.

¹⁴⁴ *Képes Krónika*. 111.

¹⁴⁵ Klaniczay G.: Bűnbak, mártír és szent. 153–154.

hasonlóan, ezekben a művekben is a női szereplők súlya és szerepe is jóval kevesebb, mint a férfi hősöké.¹⁴⁶ A XIV. századi krónikakompozíció abban az esetben, amikor pozitív képet fest a királynékról szintén egyházsegítő tulajdonságaikat emeli ki. Gizella adakozó tevékenysége által számos kegytárggyal gyarapodtak a magyarországi egyházak, a Képes Krónika miniatúrafestője az óbudai templom alapításánál a szent király mellett Gizellát is egyenrangú alapítóként ábrázolta.¹⁴⁷ Piast Erzsébet tulajdonságai közül a szegények és elesettek segítése, az egyházak adományozása áll középpontban.¹⁴⁸ Mindemellett pozitív tulajdonságnak számított az apácákra jellemző szüzesség és aszketizmus, de a házasságon belül a férjet támogató, hűséges, méltóságteljes asszony is, aki saját bölcsességét a gyermekek nevelésére fordítja, szintén helyeslő megítélésben részesült.¹⁴⁹

Ahogy a krónikások nőket övező magatartásából is látszik, a másik nemet nem egyenrangúnak tekintették a kor gondolkodói, hanem egy engedelmességre teremtett alárendeltnek. A keresztény gondolkodásban egyik kiindulópontja ennek a nézetnek az ember teremtése, mely során Isten Évát csak Ádám után, annak oldalbordájából teremtette. Éva és a bűnbeesés pedig a nők gyengeségének, vágyaikkal szembeni erőtlenségének lett a bizonyítéka.¹⁵⁰ Ez a másodlagos szerep a nők joggyakorlásában is megjelent, egyházi oldalról a bűnbeesés okán, a világi jog oldaláról pedig antik szerzők nyomán a nők negatív tulajdonságai, mint a gyengébb értelmi képesség, az alattomoság, a fősვნénység jelentették a korlátozottabb jogokkal való rendelkezést.¹⁵¹ Az Arisztotelészen és Galénoszon alapuló emberi testről kialakított tudás alapján a nő szintén egy alárendelt lénynek számított, egyfajta tökéletlen testnek, amely soha nem érheti el a létezés legtökéletesebb formáját, vagyis a férfit. A nő a férfi ellentétévé lett, az erős és erényes férfi létezésnek a negatív párjává a gyenge és bűnös asszony vált.¹⁵²

A XIV. századi krónikakompozícióban bizonyos esetekben szintén megnyilvánul a nőkkel szembeni ellenérzés. Az ármánykodó Gizella alak kilép az alárendelt szerepéből, és szembe megy férje akaratával, ám mivel női volta miatt képtelen felfogni tettei következményeit viszályt hoz az országba Orseolo Péter politikájának a képében. Gizella saját kapzsiságában akarta trónra juttatni Pétert, azért, hogy „*kénye-kedve szerint kitölthesse szeszélyeit.*”¹⁵³ Gertrúd bemutatása Évához teszi hasonlatossá a magyar királynét, aki nem tud ellenállni az ördögi

¹⁴⁶ Chodor, J.: *Queens in Early Medieval Chronicles*. 11, 18–19.

¹⁴⁷ *Képes Krónika*. 43–44, 293.

¹⁴⁸ *U. o.* 127.

¹⁴⁹ Chodor, J.: *Queens in Early Medieval Chronicles*. 20–22.

¹⁵⁰ Fonseca, P. C. L.: *Literary Misogyny*. 5.

¹⁵¹ Shahr, S.: *A negyedik rend*. 22–23.

¹⁵² Fonseca, P. C. L.: *Literary Misogyny*. 37–38.

¹⁵³ *Képes Krónika*. 46.

csábításnak, és „*az emberi nem ellenségének a sugalmazására*” cselekszik, nem látva tettei következményeit.¹⁵⁴ Szent Jeromos házasságról és nőkről szóló írása nyomán a keresztény egyházatyák tanításában is megjelent a férjet a feladataitól elvonó, rossz feleség képe. Szófogadatlanságuk, kapzsiságuk, kimeríthetetlen szexuális vágyaik folyamatosan elvonják a férjet a teendőitől, nyaggatásukkal kimerítve őt.¹⁵⁵ IV. László bemutatásában a magyar krónikaszerkesztmény az ország pusztulásának szintén egyik okozójaként az uralkodó kun ágyasait jeleníti meg, akik a királyt elvonták feladataitól és megrontották őt. „*Szerelmüktől a szíve érthető módon megromlott*”¹⁵⁶, fogalmaz az Anjou-kori krónikás.

A negatív megítélésnek való kitettség a hatalomhoz közel álló nőket különösen sújtotta. Befolyásuk és tanácsadói tevékenységük akkor is gyanakvásra adhatott okot, ha saját jogon nem rendelkeztek a királyéhoz mérhető hatalommal. Abban az esetben, ha trónöröklésről volt szó, a királyné kifejezetten célpontja lehetett negatív politikai megítélésnek, főleg, ha saját jogán akarja megszerezni a trónt.¹⁵⁷ A nőuralmat ellenző magyar előkelőket Thuróczy János jeleníti meg krónikájában. I. Lajos uralkodása után trónra kerülő Mária és az őt támogató Erzsébet anyakirályné lesz az oka Thuróczynál az ország romlásának.¹⁵⁸ Több ízben kiemeli, hogy a női tulajdonságok nem elegendőek a kormányzáshoz: „*Női hatalom nem tud egy féktelen népet kormányozni, a gyöngébb nem képtelen elcsitítani azt a háborúskodást, amit fölszított; azt a Magyarországot, amelyet hajdan pompás gazdagságában hatalmasnak láttál, most kegyetlen háborúság marcangolja.*”¹⁵⁹ Uralkodóként olyan funkciót kellett egy nőnek betöltenie, amely egyáltalán nem a megszokott szerepéhez hasonlított, a női tulajdonságok nem tették alkalmassá az asszonyt az irányításra, férfias tulajdonságokkal kellett rendelkeznie, hogy megfelelően tudjon bánni a hatalommal. Kis Károly és a királynék történetét megörökítő Thuróczy a Mária királyné megbízásából dolgozó Lorenzo Monaci nyomán írta meg művét, így Mária alakja is pozitívabb tulajdonságokkal rendelkezik, mint befolyásolható, a hatalomért mindenre képes anyjáié. Mária egy férfi becsületével és bátorságával, de tisztánlátásával, méltóságát megőrizve képes Károlynak válaszolni, mikor a férfi a trónt kéri tőle:¹⁶⁰ „*A jogszerűen nekem adott atyai koronát nem óhajtom visszautasítani (...) Nem is kérek mást tőletek, csak azt, hogy engem és*

¹⁵⁴ U. o. 112.

¹⁵⁵ McLeod, G.: *Virtue and Venom*. 44–45.

¹⁵⁶ *Képes Krónika*. 116–117.

¹⁵⁷ Stafford, P.: *The Portrayal of Royal Women*. 145.

¹⁵⁸ Mályusz E.: *A Thuróczy krónika*. 166–167.

¹⁵⁹ Thuróczy J.: *A magyarok krónikája*. 215.

¹⁶⁰ Ságghy M.: *Aspects of Female Rulership*. 81–82.

anyámat (...) hagyjatok életben, s engedjétek, hogy Magyarországot elhagyva száműzött férjemhez menjek.”¹⁶¹

Előtérbe kerülhetett a királynék ártalmas jellemzése, ha a krónikást és az írás tárgyát már hosszabb idő választotta el egymástól. Másmilyen megítélésben részesült a régóta elhunyt asszony, könnyebben került a bűnös szerepébe. Mivel már nem volt jelentőségük a politikában a krónikás kezében inkább eszközzé váltak arra, hogy az adott történetben játszott szerepüket a szerző saját szándékának megfelelően alakítsa.¹⁶² Ez történhetett Gizellával is, hiszen a királyné ármánykodó alakja feltehetően nem az őskrónika szövegében jelent meg,¹⁶³ tehát a krónikás időben már egészen távolról szemlélte Gizellát. Szent István felesége befekethetővé vált, mert már nem volt befolyása a politikára, sőt nem az ő leszármazottai ültek a trónon, az uralkodó királyoknak már egyre kevesebb közük volt hozzá, egyre kevesebb tudásuk lehetett róla, így pozitív tulajdonságai is háttérbe szorultak – akár azért, hogy Istvánt megszabadítsa Vazul megvakításának bűnétől, ezzel a Vazul-ági királyok őseit a szent király által támogatott szereplővé téve, akár azért, hogy egy később élt királyné portréját megjelenítse. Szintén negatív tulajdonságként vetíti rá a krónika II. Béla feleségére, Ilona királynéra a Kálmán-párti főembereknek a legyilkolását az aradi gyűlésen.¹⁶⁴ Mivel a XIV. századi krónikakompozíció aradi eseményeket megjelenítő, párbeszéddel tarkított, élénk képet festő bemutatása a 13. századi krónikafolytató műve,¹⁶⁵ így Ilonát és a krónikást, aki a királyné számlájára írja az aradi eseményeket, szintén évtizedek távolsága választja el egymástól. Antonio Bonfini a 15. században már odáig megy, hogy II. Béla ellenezte a megtorlást, és kiemelte, hogy a *„túlzott bosszúszomj inkább asszonyos, mint férfias tulajdonság.”*¹⁶⁶

Gertrúdról és Piast Erzsébetről fennmaradt történetet tekintve, a cselekmény potenciálját az adja, hogy a gonosz szerepét juttatta a királynénak. Minél botrányosabb ugyanis a történet, annál nagyobb érdeklődést vált ki: érdekesebb az az elbeszélés, amely felháborító és gyalázatos tetteket örökít meg, mint az, amely a nőkkel szembeni elvárásoknak megfelelő asszonyokat mutat be.¹⁶⁷ A két királynéről létrejött történet szinte minden fontosabb motívumában megegyezik egymással: az uralkodó felesége fivérének kijátssza egy magyar főember nőrokonát, emiatt a magyar előkelő bosszút áll. Ebben az eseménysorozatban a királyné gyenge, befolyásolható nőként jelenik meg, aki nem képes felfogni, előre látni tettei következményeit,

¹⁶¹ Thuróczy J.: *A magyarok krónikája*. 223–224.

¹⁶² Stafford, P.: *The Portrayal of Royal Women*. 156.

¹⁶³ Csákö J.: *Kegyes királyné*. 573–584.

¹⁶⁴ *Képes Krónika*. 104–105.

¹⁶⁵ Kristó Gy.: *Historiográfia*. 37.

¹⁶⁶ Bonfini, A.: *A magyar történelem tizedei*. 403.

¹⁶⁷ McLeod, G.: *Virtue and Venom*. 46.

emiatt romlást hoz az országra. Mindkét asszonyból hiányzik a méltóság és az erény, fellépés a fivér bűnös akaratával szemben, vagy bármilyen más, olyan férfias tulajdonság, amely megakadályozhatta volna a romlást. A házasságtörés, szexuális visszaélés olyan témának számít, amely kifejezetten botrányos, felháborító, így nagyobb figyelmet is kap.¹⁶⁸ A két magyar királyné esetében szintén egy házasságtörő történetről van szó, annyi különbséggel, hogy az uralkodó felesége nem aktív részese a parázsnaságnak, hanem csak kiszolgáló, tehát egy passzívabb szerepben jelenik meg. A pletykaként induló két történetnek a kialakulásához és lejegyzéséhez szükség van egy ideális közegre,¹⁶⁹ amely jelen esetben a két merénylet, Bánk kegyvesztetté válása, az udvartól való távolság a lejegyzés esetében. Gertrúdról szóban alakult ki a kerítőnői kép, Bánk uralkodói kegyből való kikerülésére magyarázatot keresve, amelyet először az 1270-es évek környékén keletkezett Osztrák Ritmusos Krónikában jegyzett le annak magyar származású szerzője, majd innen került a magyar krónikaszerkesztésbe.¹⁷⁰ Egy országos botrányt felháborító női eszközökkel magyarázó történetként ez tovább foroghatott közszájon, hiszen a történet első lejegyzése is körülbelül ötven évvel (Bánk okleveles forrásokból való eltűnésétől számolva) a szóbeszéd kialakulása után történt. Ha pedig továbbra is jelen volt, szolgálhatott alapul a Zách-féle merénylet magyarázatául is, amikor szintén a királyné szenvedett el egyedül maradandó sérüléseket a támadást követően. Erzsébet kerítőnői képének lejegyzésére ideális környezetet a magyar udvartól távoli, külföldi krónikások jelentettek, Gertrúdról pedig szintén férje majd fia uralkodása után, az udvartól távol írták meg a történetet.

Mind Gizella, mind Gertrúd és Piast Erzsébet esetében a nő lett a legfeddhetőbb karakter. Azzal, hogy ők lettek a befektetítés áldozatai, egy hihető magyarázatot adtak mind Vazul öröklésre, mind a Gertrúd elleni és Zách Felicián által elkövetett merényletekre. Kielégítő képet adtak a negatív női tulajdonságok felhasználásával adott magyarázatok, elfogadható indoka volt az eseményeknek Gizella kapzsisága, a szentségét megjelenítő történetek ellenére, Gertrúd és Erzsébet gyengesége, ördögi befolyásnak való engedése, erénytelensége. A két utóbbi királyné esetében a botrányos, szexualitással tűzdelt történetek erősítették a pletykaként megjelenő magyarázat továbbélését, majd lejegyzését. A botrányokra kielégítő magyarázatot adó történetek éppen azért működnek, és nem keresnek más indokot a későbbi korok sem, mert hihető és a gondolkodásban jelenlévő volt, hogy egy nő olyan tulajdonságokkal rendelkezzen és úgy viselkedjen, ahogyan a vizsgált királynékat a hagyományok megjelenítik.

¹⁶⁸ Bartlett, R.: *Blood Royal*. 226–227.

¹⁶⁹ Rohr, Z. E.: *True Lies and Strange Mirrors*. 51. A szerző hangsúlyozza a fontosságát a körülményeknek, amely egy-egy pletykának a kialakulásához vezetett, legyen az politikai instabilitás vagy bármilyen krízis.

¹⁷⁰ Körmendi T.: A Gertrúd királyné elleni merénylet. 205.

Irodalomjegyzék

Források

Anjou-kori Oklevéltár. XIV. =

Anjou-kori Oklevéltár. XIV. Szerk.: Almási Tibor, Kőfalvi Tamás. Budapest–Szeged. 2004.

Anjou-kori Oklevéltár. XXVIII. =

Anjou-kori Oklevéltár. XXVIII. Szerk.: Piti Ferenc. Budapest–Szeged. 2010.

Anjou-kori Oklevéltár. XV. =

Anjou-kori Oklevéltár. XV. Szerk.: Tóth Ildikó Éva. Budapest–Szeged. 2004.

Az államalapítás kora. =

Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged. 1999.

Annals of Jan Dlugosz. =

The Annals of Jan Dlugosz. Ed.: Maurice Michael, Commentary: Paul Smith. Charlton. 1997.

Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* =

Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* Ford.: Veszprémy László. Budapest. 1999.

Bonfini, A.: *A magyar történelem tizedei.* =

Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei.* Ford.: Kulcsár Péter. Budapest. 2019.

Chronicle of an Anonymous Roman. =

The Chronicle of an Anonymous Roman. Rome, Italy and Latin Christiendom, c. 1325-1360. Ed., Translate: James A. Palmer. New York, Bristol. 2021.

Fejér, G.: *Codex diplomaticus.* =

Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* VIII/3. Buda. 1832.

Historiae Romanae Fragmenta. =

Historiae Romanae fragmenta (1327–1354). In: *Antiquitates Italicae Medii Aevi.* III. Ed. Muratori, Lodovico Antonio. Mediolani. 1744. 245–548.

Ioannis Dlugossii Annales. =

Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Tomus IX. Ed. Danuta Turkowska. Warszawa 1978.

Képes Krónika. =

Képes krónika. Szerk.: Szovák Kornél, Veszprémi László., ford. Bollók János. Budapest. 2004.

Kézai S.: *A magyarok cselekedetei.* =

Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei.* Ford.: Bollók János. Budapest. 1999.

Lengyel–magyar vegyes krónika. =

A lengyel–magyar vegyes krónika. Szerk., ford.: Tóth Péter. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus IX. Fasciculus 4. Miskolc. 2004. 223–242.

Szent István legendái. =

Szent István legendái. Ford.: Kuncz Ágnes. In: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból.* I. Szerk.: Érszegi Géza. Budapest. 1999. 11–46.

Szentpétery I.: *Az Árpád-házi királyok oklevelei.* I. k. 2. f. =

Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica.* I. kötet 2. füzet. Budapest. 1927.

Szentpétery I.: *Az Árpád-házi királyok oklevelei.* I. k. 3. f. =

Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica.* I. kötet 3. füzet. Budapest. 1930.

SRH =

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Szerk.: Emericus Szentpétery. I–II. Budapest. 1937–1938.

Thuróczy J.: *A magyarok krónikája.* =

Thuróczy János: *A magyarok krónikája.* Budapest. 2001.

Szakirodalom

Almási T.: Záh Felicián. =

Almási Tibor: Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas* 1-2. (2000) 191–197.

Bartlett, R.: *Blood Royal.* =

Bartlett, Robert: *Blood Royal. Dynastic Politics in Medieval Europe.* Cambridge. 2020.

Bagi D.: Igaz Mester. =

Bagi Dániel: Az oroszlán, a sas, a számar és az Igaz Mester. Mügelní Henrik két magyar krónikájának keletkezési körülményei. *Századok* 153. (2018) 591–622.

Bak M. J.: Roles and Functions. =

Bak M. János: Roles and Functions of Queens in Árpadian and Angevin Hungary (1000-1386 A. D.) In: *Medieval Queenship.* Ed.: John Carmi Parsons. New York. 1998. 13–24.

Botka T.: Visegrádi merénylet. =

Botka Tivadar: Adatok a visegrádi merénylet történetéhez. *Századok* 7. (1873) 453–461.

Boshof, E.: Bajor-magyar kapcsolatok. =

Boshof, Egon: Bajor-magyar kapcsolatok Gizella királyné korában. In: *Gizella és kora*. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa. (Felolvasóülések az Árpád-korból 1.) Veszprém. 1993. 28–37.

Campanelli, M.: Anonimo Romano. =

Campanelli, Maurizio: The Anonimo Romano at his Desk: Recounting the Battle of Crécy in Fourteenth- Century Italy. *The Medieval Chronicle* 9. (2014) 33–78.

Campanelli, M.: Anonimo Romano's Cronica. =

Campanelli, Maurizio: The Preface of the Anonimo Romano's Cronica: Writing History and Proving Truthfulness in Fourteenth-Century Rome. *The Medieval Journal* 3. (2013) 83–101.

Csákó J.: Kegyes királyné. =

Csákó Judit: Kegyes királyné vagy rosszakarat mérgével teli vipera? Megjegyzések Bajorországi Gizella krónikásirodalombeli portréjához. *Századok* 152. (2018) 543–590.

Csákó J.: Albericus Trium Fontium. =

Csákó Judit: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk.: Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Budapest. 2012. 515–526.

Chodor, J.: Queens in Early Medieval Chronicles. =

Chodor, Joanna: Queens in Early Medieval Chronicles of East Central Europe. *East Central Europe* 20–23. (1993–1996) 9–50.

Csukovits E.: *I. Károly*. =

Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I. rész. I. Károly uralkodása (1301–1342)*. Budapest. 2012.

Engel P.: *Archontológia*. II. k. =

Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. II. kötet*. Budapest. 1996.

Fonseca, P. C. L.: *Literary Misogyny*. =

- Fonseca, Pedro Carlos Louzada: *Literary Misogyny and Praise of Women in the Middle Ages: Commented Readings of Medieval Texts*. Cambridge. 2022.
- Görög D.: A másik szerepe. =
- Görög Dániel: A másik szerepe 1500 előtti magyar krónikákban. In: *Az ember – kultúrtörténeti és poétikai megközelítésben: Fiatalok Konferenciája 2016*. Budapest. 2017.
- Györffy Gy.: *István király és műve*. =
- Györffy György: *István király és műve*. Budapest. 2013.
- Horváth J.: *Stílusproblémák*. =
- Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest. 1954.
- Kiss G.: Berthold kalocsai érsek. =
- Kiss Gergely: Meránia és Aquileia között. Berthold kalocsai érsek pályafutásának egyházkormányzati tanulságai. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre. 2014. 87–94.
- Klaniczay G.: Bűnbak, mártír és szent. =
- Klaniczay Gábor: A királyné, mint bűnbak, mártír és szent a középkori Európában. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre. 2014. 149–162.
- Koszta L., Homonnai S.: *Gizella királyné* =
- Gizella királyné*. Szerk.: Koszta László, Homonnai Sarolta. Veszprém. 2000.
- Körmendi T.: A Gertrúd elleni merénylet körülményei. =
- Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre. 2014. 95–124.
- Körmendi T.: Gertrúd királyné. =
- Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a külhoni elbeszélő forrásokban. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 155–193.
- Körmendi T.: A Gertrúd királyné elleni merénylet. =
- Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszerkesztményben. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk.: Körmendi Tamás, Thoroczkay Gábor. Budapest. 2009. 195–205.
- Körmendi T.: Merániai Gertrúd. =

- Körmendi Tamás: Merániai Gertrúd a latin nyelvű forrásokban. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre. 2014. 273–291.
- Kristó Gy.: *Csák Máté*. =
- Kristó Gyula: *Csák Máté tartományúri hatalma*. Budapest. 1973.
- Kristó Gy.: I. István és családja. =
- Kristó Gyula: I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 40. (1972) 51–74.
- Kristó Gy.: *Szent István és kora*. =
- Kristó Gyula: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged. 2000.
- Kristó Gy.: Levéltári és elbeszélő forrásaink. =
- Kristó Gyula: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. 21. (1969) 3–27.
- Kristó Gy.: *Historiográfia*. =
- Kristó Gyula: *Magyar historiográfia. I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest. 2002.
- Kristó Gy.: Magyar öntudat. =
- Kristó Gyula: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. *Irodalomtörténeti közlemények* 94. (1990) 425–443.
- Kristó Gy., Makk F.: Gizella és Péter király. =
- Kristó Gyula, Makk Ferenc: Gizella és Péter király. In: *Gizella királyné*. Szerk.: Koszta László, Homonnai Sarolta. Veszprém. 2000. 92–93.
- Kristó Gy.: Anonymus gestája. =
- Kristó Gyula: Szempontok Anonymus gestájának megítéléséhez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 66. (1979) 45–59.
- Latzkovits L.: *Alberik világkrónikája*. =
- Latzkovits László: *Alberik világkrónikájának magyar adatai*. Szeged. 1934.
- Majorossy J.: Bevezető. =
- Majorossy Judit: Bevezető. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre. 2014. 9–14.
- Majorossy J.: *Egy történelmi gyilkosság*. =
- Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre. 2014.
- Mályusz E.: *A Thuróczy krónika*. =

- Mályusz Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest. 1967.
- Marczali H.: Zah Felicián pöre. =
- Marczali Henrik: Zah Felicián pöre. *Budapesti Szemle* 276. (1899) 379–390.
- Mátyás F.: Népmondák. =
- Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Záh Feliczián merényletéről. *Századok* 39. (1905) 97–118.
- McLeod, G.: *Virtue and Venom*. =
- McLeod, Glenda: *Virtue and Venom. Catalogs of Women from Antiquity to the Renaissance*. Michigan. 1991.
- Obara-Pawlowska, A.: Polish Monarchs' Sexuality. =
- Obara-Pawlowska, Anna: Polish Monarchs' Sexuality in the Light of the Annals by Jan Długosz. *Res Historica* 51. (2021) 103–143.
- Petrovics I.: Orgyilkosok Temesvárott. =
- Petrovics István: Orgyilkosok Temesvárott: merénylet I. Károly király ellen. In: „Magyaroknak eleiről.” *Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2000. 421–434.
- Pór A.: Zah Feliczián pöre. =
- Pór Antal: Zah Feliczián pöre. Kritikai észrevételek Marczali Henrik kritikai tanulmányára. *Századok* 24. (1900) 1–9.
- Pór A., Schönherr Gy.: *Az Anjouk kora*. =
- Pór Antal, Schönherr Gyula: *Az Anjouk kora. Az Anjou-ház és örökösei (1301–1439)*. (A magyar nemzet története III.) Budapest. 1895.
- Visegrád 1335. =
- Visegrád 1335. Ed.: György Rácz. Budapest. 2009.
- Radek T.: Merániai Gertrúd. =
- Radek Tünde: Merániai Gertrúd a német nyelvű krónikákban. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre. 2014. 292–299.
- Rider, P. M.: The Uses and Misuses of Misogyny. =
- Rider, Paula M.: The Uses and Misuses of Misogyny: A Critical Historiography of the Language of Medieval Women's Oppression. *Historical Reflections / Réflexions Historiques* 38. (2012) 1–18.
- Rohr, Z. E.: True Lies and Strange Mirrors. =

- Rohr, Zita Eva: True Lies and Strange Mirrors: The Uses and Abuses of Rumor, Propaganda, and Innuendo During the Closing Stages of the Hundred Years War. In: *Queenship, Gender, and Reputation in the Medieval and Early Modern West, 1060–1600*. Ed: Zita Eva Rohr, Lisa Benz. H. n. 2016. 51–75.
- Sághy M.: Aspects of Female Rulership. =
 Sághy Marianne: Aspects of Female Rulership in Late Medieval Literature: The Queens' Reign in Angevin Hungary. *East Central Europe* 20–23. (1993–1996). 69–86.
- Shahar, S.: *A negyedik rend*. =
 Shahar, Shulamith: *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Budapest. 2004.
- Sroka, S.: Boleszló esztergomi érsek. =
 Sroka, Stanislaw: Egy lengyel származású főpap a 14. századi Magyarországon. Boleszló esztergomi érsek (1321–1328). *Aetas* 10. (1994) 89–101.
- Szántó K.: *Boldog Gizella*. =
 Szántó Konrád: *Boldog Gizella első magyar királyné élete*. Budapest. 1988.
- Magyarország története*. =
Magyarország története: Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Székely György. Budapest. 1984.
- Szende L.: Piast Erzsébet. =
 Szende László: Piast Erzsébet – a hitves, az anya, a mecénás. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Szerk.: Kerny Terézia, Smohay András. (*Magyar királyok és Székesfehérvár II.*) Székesfehérvár. 2011. 78–100.
- Szentpétery I.: A Zágrábi és a Váradi Krónika. =
 Szentpétery Imre: A Zágrábi és a Váradi Krónika egymáshoz való viszonya. *Századok* 68. (1934) 410–425.
- Székely Gy.: Gertrúd királyné. =
 Székely György: Gertrúd királyné, Szent Erzsébet anyja (egy politikai gyilkosság és elhúzódo megtorlása). *Turul* 80. (2008) 2. 1–10.
- Stafford, P.: The Portrayal of Royal Women. =
 Stafford, Pauline: The Portrayal of Royal Women in England, Mid-Tenth to Mid-Twelfth Centuries. In: *Medieval Queenship*. Ed: John Carmi Parsons. New York. 1993. 143–167.
- Thoroczkay G.: Legendairodalom és történetírás. =

- Thoroczkay Gábor: A magyarországi legendairodalom és történetírás a 14. század közepéig. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk.: Horn Ildikó, Lauter Éva, Várkonyi Gábor, Hiller István, Szirtes Zsófia, Balogh Zsuzsanna, Pásztor Katalin, Tamás Máté. Budapest. 2016. 27–48.
- Tóth Cs.: *Bardus, grossus, florenus*. =
- Tóth Csaba: *Bardus, grossus, florenus – Pénzverés az Anjouk Magyarországon*. Budapest. 2020.
- Tóth I.: Egy 1331. évi adománylevél. =
- Tóth Ildikó: Egy 1331. évi adománylevél margójára. (Adalékok a Záh Felicián-féle merénylet következményeihez.) *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. 117. (2003) 75–82.
- Tóth K.: Hirtelen merénylet. =
- Tóth Krisztina: Hirtelen merénylet vagy szervezett összeesküvés? (Újabb adatok Zách Felicián merényletéhez). *Turul* 76. (2003) 47–51.
- Tóth K.: Még egyszer Zách Feliciánról. =
- Tóth Krisztina: Még egyszer Zách Felicián merényletéről. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. II. Szerk.: Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest–Debrecen. 2014. 639–652.
- Uzsoki A.: Gizella sírja. =
- Uzsoki András: Az első magyar királyné, Gizella sírja. In: *Gizella királyné*. Szerk. Koszta László, Homonnai Sarolta. Veszprém. 2000. 112–151.
- Váczy P.: A Vazul-hagyomány. =
- Váczy Péter: A Vazul-hagyomány középkori kútfontokban. Forráskritikai tanulmány. *Levéltári Közlemények* 18-19. (1940–1941) 304–338.
- Weinfurter, S.: Heinrich II. =
- Weinfurter, Stephan: *Heinrich II. (1002–1024)*. Regensburg. 1999.
- Zsoldos A.: *Az Árpádok és asszonyaik*. =
- Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest. 2005.
- Zsoldos A.: Gertrúd és a királynéi intézmény. =
- Zsoldos Attila: Gertrúd és a királynéi intézmény az Árpád-kori Magyar Királyságban. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre. 2014. 17–28.
- Zsoldos A.: *Archontológia*. =

Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest. 2011.